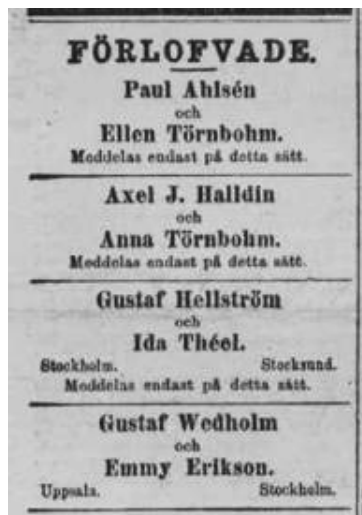

Från *Ungkarlar* till Söderbergs *Gertrud*

Av Lennart Leopold

Fredagen den 11 januari 1907 meddelar en annons på *Dagens Nyheters* förstasida att Gustaf Hellström har förlovat sig med Ida Théel från Stocksund. För honom anges hemorten som Stockholm, men som vi vet är han ursprungligen från Kristianstad. Dock har han nu mer eller mindre förlorat kontakten med sin familj. Han är språkbegåvad och redan vid debuten med novellsamlingen *Ungkarlar* (1904) fann kritiken att han var en mycket stilsäker skribent. Han kan alltså stoltsera med titeln författare.

När förlovningsannonsen publiceras är Idas fästman Gustaf sannolikt redan på väg till London, för att pröva sin lycka som utrikeskorrespondent för *Dagens Nyheter* och börja ett nytt liv – den första signerade artikeln från London publiceras den 24 januari.³⁵ Han är 24 år fyllda och hon ett par år äldre. Hur det gick med förlovningen får jag återkomma till i nästa medlemsblad.

Just våren 1907 gav Hellström ut sin tredje bok, *KAOS. En trilogi*, som innehåller tre noveller. Särskilt den långa novellen ”Träbenet” uppmärksammades positivt av kritiken, och i efterhand har den uppfattats som ett förebud för den realistiska tiotalistiska litteraturen. För samtliga huvudpersoner i novellerna har ett tidigare välordnat liv kastats över ända, och bokens titel – *KAOS* – sammanfattar tillståndet i deras tankevärld.³⁶ Boktiteln sammanfattar också vad Hellström själv måste ha känt. Hans liv hade blivit så kaotiskt att han tvingats lämna allt bakom sig för att försöka skapa sig en ny tillvaro utomlands. Av utrymmesskäl kommer novellsamlingen att kunna presenteras närmare först i nästa medlemsblad.

³⁵ Se Sällskapets bok *Reporter i världens största stad. Gustaf Hellström i London 1907–10*.

³⁶ Jfr Bengt Tomsons avhandling *Gustaf Hellström och hans väg till Snörmakare Lekholm får en idé*, 1961, s. 31.

I romanen *Det var en tjugande idyll...* från 1938 skildrar Hellström själv ungdomsåren i Stockholm som ett så småningom allt mer tilltagande elände. Det är förstås fiktion men huvuddragen i skildringen känns igen. Hans alter ego Stellan Petreus slarvar med forskarstudierna och försöker i stället slå sig fram som författare. Resultatet blir en häftig konfrontation och brytning med fadern.

Stellans försörjning blir allt sämre. Han svälter och säljer sina böcker för att få mat för dagen. Säljer till och med ett uppslagsverk som han ännu inte har betalat färdigt. Bedrägeritemat känns igen från andra Hellström-texter.

Stellan sätter i desperation in en annons om att han söker jobb på någon tidning. Det enda erbjudande han till att börja med får är från en småstadstidning i Blekinge. Men så erbjuds han att skriva för *Dagens Nyheter* från London. Han tvekar men har knappast något val om han inte ska gå under. Han kan inte motstå erbjudandet, trots att det ekonomiskt är väldigt osäkert.

Tryckta källor till Hellströms Stockholmsår

Därmed är vi inne på Hellströms egen livssituation åren 1904–1906. En del vet vi om denna, men det är mycket vi inte alls vet – och av det vi ändå vet är vissa delar fortfarande gåtfulla. När Hellström egentligen kom upp till Stockholm är fortsatt oklart för mig, men det bör ha varit 1903 eller åtminstone senast 1904. Dock skriver han sig inte där förrän i maj 1905 och då i Domkyrkoförsamlingen, på adressen Västerlånggatan 68. Men om han verkligen bodde där och i så fall hur länge, det får jag låta vara osagt – det finns inga belägg i form av brev eller annat.

Han fick vänner bland unga författare. Sven Lidman och Sigfrid Siwertz har i minnesböcker, ibland med en sorts skräckblandad förtjusning, berättat om umgänget med Hellström, medan filosofen John Landquist mest uppehåller sig vid dennes intresse för filosofi och diskussioner som de två förde med varandra.

Siwertz och Lidmans skildringar har använts som viktiga källor till bilden av Hellströms person inom forskningen kring Hjalmar Söderbergs drama *Gertrud* (1906), där Hellström brukar ses som modell för karaktären Erland Jansson. Även Söderbergs roman *Den allvarsamma leken* (1912) är aktuell i sammanhanget. Där har Hellström pekats ut som modell för karaktären Ture Törne.

Det tycks mig därför nödvändigt att inledningsvis också något diskutera dessa skildringars värde som källor. Finns det några omständigheter man måste ta hänsyn till, innan man drar sina slutsatser?

För att klargöra problematiken ska jag ge ett exempel på hur källmaterialet används i Sten Reins avhandling *Hjalmar Söderbergs Gertrud* från 1962, vilken var den första som använde sig av dessa källor.

Karaktären Gabriel Lidman i dramat är den som anses stå närmast verklighetens Hjalmar Söderberg, även om han är i 50-årsåldern medan Söderberg endast var 37. I akt två yttrar Gabriel Lidman bland annat följande om sin rival om Gertrud, Erland Jansson: ”När man får se det som man har älskat och ärat över

allting skymfas och smutsas av en ny ungdom – då vet man vad klockan är slagen. Då är man gammal.”

Sten Rein kommenterar det citerade: ”Gustaf Hellström torde ha utgjort ett ovanligt flagrant exemplar av denna ’nya ungdom’. Som skott på BENGT LIDFORSS Lunda-träd gjorde han ett något apart intryck även på generationskamraterna LIDMAN och SIWERTZ – särskilt genom sin jargong och sina vanor i sexuella sammanhang.”

I en not till detta ger Rein som belägg några lösryckta citat ur deras respektive minnesböcker.³⁷ Noten lyder som följer:

SIWERTZ, s. 196ff, berättar att han ”lyssnade tjugad och skrämnd till hans historier om Lundabohemen”, ”storstilat genomförda utsvävningar” och ”de mest häpnadsväckande fakta”. ”Ju mer jag hörde om detta Lund dess mer började jag att uppskatta Uppsala, vars luft var mer arktisk men alldeles avgjort renare.”

LIDMAN, s. 59ff, deklarerar däremot glatt: ”Det var något rått och knektaktigt cyniskt i Hellströms uttryckssätt och väsen, som jag kände igen och som tilltalade mig.”

BENGT TOMSON vill i sin avhandling (s 10) ta vad Lidman berättar ”om Hellströms practical jokes” med en nypa salt. Det är säkerligen en sund skepsis. Betr. relevanta fakta och förhållanden torde Lidman dock vara pålitlig, och andan i Hellström-porträttet verkar helt övertygande.

Därmed slutar noten. Det Sten Rein tycks sträva efter i sin avhandling, vad gäller dramats Erland Jansson, är att visa hur nära denne, enligt Reins mening, ligger den verklighetsmodell som han själv nu är den förste att peka ut – alltså Gustaf Hellström. Söderberg själv har inte gjort några sådana antydningar.

Något som naturligtvis ändrat förutsättningarna för analysen är att ytterligare viktigt källmaterial har tillkommit sedan 1962, och även ytterligare skrifter. Här kan nämnas Nils Beyers biografi över Lundaprofilen Bengt Lidforss från 1968, Bure Holmbäcks Söderbergbiografi från 1988, Kurt Mälarstedts *Ett liv på egna villkor – om Maria von Platen* från 2006 samt Gustaf Hellström-sällskapets medlemsblad, där en hel del relevanta uppsatser har publicerats genom åren.³⁸ Vi är alltså numera långt bättre rustade att förstå sammanhangen än vad Sten Rein kunde vara.

Eftersom Sten Reins uppfattning om Hellström och hans första period i Stockholm blir viktig senare i detta medlemsblad och eftersom Siwertz och Lidmans skildringar i vilket fall som helst är mycket läsvärda och bidrar till bilden av den unge Hellström, kommer jag att ägna dessa en hel del utrymme. Dessutom

³⁷ Sten Rein, s. 244. Notan finns på s. 341.

³⁸ Samtliga medlemsblad kan laddas ned som PDF från vår hemsida: www.gustafhellstrom.se.

kommer jag så småningom att ägna utrymme just åt Hjalmar Söderbergs drama *Gertrud* och Reins avhandling om dramat. Jag citerar, refererar och kommenterar.

Sigfrid Siwertz bok

Låt oss först se vad Sigfrid Siwertz skriver i sin minnesbok. Han har återvänt till Stockholm efter studier i Uppsala, där han tillhört det litterära studentkötteriet *Les quatre diables* (de fyra djävlarne)³⁹:

Nere i Stockholm vidgades min litterära umgängeskrets, den fördelen hade debuten ändå med sig. Sven Lidman sammanförde mig bl.a. med Gustaf Hellström, som just kommit upp från Lund med sin bok *När mannen vaknar*. Jag vill minnas att det var på Rydbergs ”mellangärde”. Hellström tycktes mig byggd av en tyngre materia, född ur en mustigare jordmån än [Sven] Lidman, [Sigurd] Agrell och vi andra uppsvenskar. Med sin redan då kultiverade och fullt begripliga skånska nitade han långsamt och metodiskt fast de mest häpnadsväckande fakta. Jag lyssnade tjugad och skrämmd till hans historier om Lundabohemen, som tydligen var mycket fränare och mer avancerad än den Uppsaliensiska. Han berättade vilda sagor om Bengt Lidforss’ bitska radikalism, polemiska furia och storstilat genomförda utsvävningar. Denne botaniker och specialist på oskyldiga *Rubus*arter var tydligen ingen blomstersjäl utan en demonisk natur och en ungdomens förförare av stora mått. I hans kretsar var synbarligen fylleriet obligatoriskt och könssjukdomarna betraktades som barnsjukdomar, som alla borde ha gått igenom. Kvinnor införskrevs från Köpenhamn, Skånes huvudstad, och vid svårare fall av törst upphämtades ’en soffra’ öl från gängets så kallade natthökare. Bengt Lidforss uppehöll strängt otukten i sina led, och mot dem som avföll utrustades straffexpeditioner. En stackare som brustit åt den bohemiska observansen tog man på sängen och roade sig med att vräka ut alla hans möbler genom fönstret. Offret åsåg från sitt sängaläge med resignerad tystnad, hur rummet blev allt naknare. Men när man till slut också, med stor ansträngning baxade ut järnkaminen, som med en väldig skräll störtade ned på gården, då brast något inom honom och han satte sig upp och vaggade fram och tillbaka med knäppta händer:

– Kaminen åsse, d’ä for djavligt!

Jag hörde likaledes vid tillfälle om en motspänstig gymnasistpojke, som även han tagits på sängen vid en slik straffexpedition och bland annat hotats med en glödgad eldgaffel. Det var en ganska kuslig historia och jag vägrade att tro på den, ända tills jag fick läsa om den i *Nytt juridiskt arkiv*, där den refererades med en del signifikativa detaljer. Den hade nämligen blivit polissak.

³⁹ Till gruppen hörde bland andra Sven Lidman, Sigurd Agrell och John Landquist.

Om en ytterst subtil och själfull poet, som genom ett under utgången ur denna mustiga miljö, sades det att han uttryckt sitt förakt för en enklare kollega genom att vid ett besök göra sitt tarv mitt i dennes nya versmanuskript. En form av litterär kritik som inte ens slagit igenom i de yttersta dagarnas förvildning.

Ju mer jag hörde om detta Lund dess mer började jag uppskatta Uppsala, vars luft var mer arktisk men alldeles avgjort renare.

Dock fick jag ett slags rädd respekt för Gustaf Hellström, som gått igenom en sådan eklut och ändå satt här relativt välbehållen ... och om det gällde fortfarande full av Sturm und Drang. Umgänget fortsattes, och jag hade verkligen många anledningar att vid sidan av denne ödets man känna mig som en klemig morsgris.⁴⁰

Begreppet "Lundabohemen" hade myntats av Albert Engström i maj 1902, och Hellström tycks ha fångat upp beteckningen. Men vad den egentligen täckte är

Sigfrid Siwertz (1882–1970).
Förebild för "den blonde novellisten" i *Det var en tjugande idyll...*

svårt att greppa. Hit tycks i efterhand ha kunnat inräknas sådana individer i Lund vilka på något sätt har kunnat förknippas med Lidforss. Denne var väl i så fall den sammanhållande kraften, men alla dessa individer agerade naturligtvis också på egen hand – eller i mer eller mindre tillfälliga och löst sammansatta konstellationer. Lidforss var botaniker och radikal publicist med ultramodern litterär smak. Tillsamman med dennes unglitterära krets medverkade Hellström i den skandalomsusade litterära kalendern *Majgrefven* (maj 1902), bland annat med en kärleksdikt till en sköka, signerad med hans eget namn. Här kan tilläggas att den i grunden hyggliga och hedervärda prostituerade kvinnan är ett återkommande motiv hos Hellström. Ofta är hon fallen från en högre samhällsklass än sina medsystrar.

Den unglitterära grupperingen 1901–02 beundrade nyskapande författare som Charles Baudelaire, Stefan George, Ola Hansson med flera. Denna krets, med Lidforss som anförare, såg sig som utmanare till den uppsvenska

⁴⁰ Ur Sigfrid Siwertz, *Att vara ung. Minnen*, pocketupplagan (1963), s. 144–145. (Originalupplagan, 1949, s. 196ff.)

litteraturen, som de i allmänhet skrev och talade föraktfullt om.⁴¹ Kanske är det dessa tuffa attityder som Siwertz tänker på när han skriver här ovan: ”Hellström tycktes mig byggd av en tyngre materia, född ur en mustigare jordmån än Lidman, Agrell och vi andra uppsvenskar”. Även Sven Lidman redovisar sådana funderingar, i ett avsnitt som citeras senare i detta medlemsblad. Han skriver där: ”Den litterära lundamiljön, som Hellström tillhört och skildrade, rörde sig också med helt andra, fränare, fräckare och friare fasoner och tänkesätt, som på en gång skrämde och attraherade mig.”

Hellström kan alltså i någon mening sägas ha tillhört Lundabohemen under sina fem terminer i Lund, men i stort sett vet vi ingenting om vad just han gjorde eller upplevde i Lund vid sidan om studierna, förutom att han smittades av syfilis under sin första termin⁴² och att han alltså ingick i Bengt Lidforss litterära krets och medverkade med ett par dikter i *Majgrefven* under den fjärde. Det Hellström – tydligen med spelat stort allvar och bravur – berättar om Lundabohemen, säger därmed inte mycket om honom själv som människa, förutom att han var en man med humor.

Det finns åtminstone tre förhållanden som enligt min mening gör det tveksamt att använda Siwertz skildring som källa till *Gustaf Hellströms egen person*. Det första är att Gustaf uppenbarligen är ute efter att imponera på sin nye vän. Den s.k. Lundabohemen ska övertrumfa sin motsvarighet i Uppsala, med överdrifter och utsmyckningar som följd. Och det tror jag att också Siwertz var medveten om – om inte fullt ut i ungdomen så åtminstone vid nedskrivandet många år efteråt. Han tycks ha haft roligt åt dessa ungdomsvännens berättelser och använder vid återgivandet uttryck som ”de mest häpnadsväckande fakta” och ”vilda sagor” samt ord som ”synbarligen” och ”tydligen”.

Det andra är att det som Hellström berättade, till förmodligen betydande del tycks ha handlat exklusivt om den ofta bitskt polemiske och sedan 1890-talet riksbekante och i mångas ögon närmast demoniske Lidforss. Siwertz skriver ju: ”Han berättade vilda sagor om Bengt Lidforss’ bitska radikalism, polemiska furia och storstilat genomförda utsvävningar.”

Det tredje förhållandet att överväga är att mycket av det som berättades dels om Bengt Lidforss själv, dels om Lundabohemen var starkt överdrivet eller rent av osant – skrönor som cirkulerade i det allmänna rummet. Nils Beyer, som i sin biografi över Lidforss lade mycken energi på att föröka reda ut dessa saker,

⁴¹ Se presentationer och resonemang i Medlemsblad nr 45, *Gustaf Hellström i Lund I: Kring Lundabohemen*. Här ska också en gång för alla hänvisas till de utförliga analyserna och genomgångarna i undertecknads avhandling *Skönhetsdyrkare och socialdemokrat. Studier i Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning* (2001).

⁴² Se Medlemsblad nr 17–18, *Käre Broder Fredrik! Hellströms vänskap till Böök i ny belysning*, s. 5–7.

skriver: ”I själva verket hamnar man i en härva av obestyrkta anekdoter och legender, då man söker göra sig en klar bild av dessa ting”.⁴³

Kanske var Hellström inte så noga med sanningshalten – han var väl mest ute efter att imponera på sina nya kamrater uppe i Stockholm. Som vi ska se i Sven Lidmans memoarbok genomförde han en hel del ”practical jokes” under Stockholmsåren, och det tycks mig som om redan dessa gravallvarligt framförda berättelser om Bengt Lidforss och Lundabohemen skulle kunna räknas hit. Siwertz skriver ju här ovan: ”Med sin redan då kultiverade och fullt begripliga skånska nitade han långsamt och metodiskt fast de mest häpnadsväckande fakta.”

När det gäller den ”ganska kusliga historia”, där en skolpojke skulle ha ”hotats med en glödgad eldgaffel”, som Siwertz menar sig ha funnit bekräftad ”i *Nytt juridiskt arkiv*, där den refererades med en del signifikativa detaljer”, så stämmer det att den ”blivit polissak”. Dock hade pojken så småningom tagit tillbaka sina anklagelser mot Lidforss, och artikeln i *Nytt juridiskt arkiv* för 1905 handlar enligt Nils Beyers långa redogörelse i själva verket om ett ärekränkningsmål som gått ända upp i Högsta domstolen. Detta utspelade sig visserligen i efterdyningarna av de falska anklagelserna men grundades i Bengt Lidforss missnöje med ett för honom negativt beslut, som tagits på fakultetsnivå – med de falska anklagelserna som motivering.⁴⁴

Den övergripande slutsatsen måste bli att det som sägs i Sigfrid Siwertz referat av Gustaf Hellströms berättelser om Bengt Lidforss och Lundabohemen knappast är särskilt användbart källmaterial till *Gustaf Hellströms eget liv och person*.

Sven Lidmans bok

Sven Lidmans memoarbok *Vällust och vedergällning* (1957) är en litterär och därmed rimligen också tillrättalagd skildring. Den har ett redan i inledningen uttalat övergripande syfte som går ut på att den drygt sjuttiofemårige Sven Lidman har beslutat sig för att vittna om sin ickereligiösa, syndfulla och oansvariga ungdom före straffet, omvändelsen och uppgåendet i Pingströrelsen. Baksidestexten är talande:

Under tre laddade år i seklets begynnelse utspelas det livsavgörande drama som Sven Lidman skildrar i sin fjärde memoarvolym *Vällust och vedergällning*. Det är ett spel i tre akter: det unga skaldekotteriets lyriska lekar, den intensivt skildrade erotiska upplevelsen, och den tragiska slutakten i vedergällningens tecken.

Sven Lidman förde utförlig dagbok, vilket förklarar att han kan vara så noga och detaljerad när han berättar. Ibland citerar han direkt ur dagboken.

⁴³ Nils Beyer, *Bengt Lidforss. En levnadsteckning* (1968), s. 231.

⁴⁴ Se Nils Beyer, s. 245–251.

Här nedan refereras huvudsakligen ur ”Första boken. Friarna kring Penelope” som i baksidestexten här ovan omtalas som ”det unga skaldekotteriets lyriska lekar”. Det handlar alltså inte om några råa stockholmsbusar utan om unga litterära utmanare, som är ute efter att bräcka andra litteratörer men också att imponera på varandra.

Ett av de kardinalfel som den äldre Lidman ser hos den unge, av Oscar Levertin och många i samtiden upphöjde erotiske poeten Sven Lidman, är hans totala egoism. Allt som har betydelse är att han förmår skapa nya dikter och fylla nya diktsamlingar. För att nå detta mål behöver han tydligen framför allt intensiva erotiska upplevelser. Kvinnans enda uppgift är att tillfredsställa mannen, eller att försörja och serva honom. Trots sin ungdom kan han redan titulera sig underlöjtnant, efter studier och tjänstgöring på Karlberg. Efter en tid av oavslutade studier i Uppsala bor han återigen självklart hemma hos sin mor och syster vid Brunkebergstorg i Stockholm. Hans andra diktbok är redan publicerad.

I Stockholm umgås han fortfarande med sina uppsaliensiska vänner, Sigfrid Siwertz, Sigurd Agrell och även John Landquist. Men han gör också nya litterära bekantskaper, och det är nu som Gustaf Hellström dyker upp i sällskap med en konstnärsvän. Miljön är depraverad, värden vulgär:

En kväll går jag – i brist på bättre – upp till David Sprengel på Oden-
gatan. Han har besök – mig främmande och okända människor.

Ett blekt skulpturalt ansikte med aristokratiskt framträdande näsa, en
ytterst korrekt och välsittande kostym med en för tidens esteter typisk svart
Rostand-halsduk med en gammal dyrbar kråsnål.

Sprengel presenterar under en serie maliciösa grimaser och ögon-
blängningar:

– Det här är skalden Sven Lidman – berömd erotoman – han är litet fuktig
om händerna – hans fingrar är så våta, för han har för andra gången kittlat
den svenska musans klitoris, och det här är direktören för det gamla
Robertsonska rövjuckeriet Stellan Robertson.

Det är arvtagaren och ägaren till en gammal ansedd stockholmsk
gjuterifirma, som jag på detta sätt har presenterats för. Mannen hälsar
världsmannaaktigt förbindligt och rycker medlidsamt småleende på
axlarna åt de Sprengelska fraserna.

Det ligger en trött förpinad smärta, med något av stelnad och hungrig
tomhet över de bleka förfinade anletsdragen – ett tragiskt skimmer som
mitt öga inregistrerar utan att mitt hjärta berörs.

Den man som på detta sätt presenteras kallas i Lidmans bok för Stellan Robertson,
men jag kommer för klarhetens skull att i fortsättningen använda hans riktiga
namn – Nils Santeson – satt inom hakparenteser när det handlar om citat ur boken.
Santeson var skulptör. Innan Lidman återkommer till honom följer dock ytter-
ligare en presentation:

En ung blond man, som söker se blaserat överlägsen ut, presenteras för mig: ”enligt Oscar Levertin den svenska litteraturens framtidshopp novellisten Gustaf Hellström”.

Här kan man notera att Hellström verkar spela en roll, han *försöker* ”se blaserat överlägsen ut”. Ytterligare några personer finns i rummet och Lidman beskriver atmosfären som ett ”giftigt litterärt pilskytte”. Efter ett tag kommer Lidman och Sprengel på tu man hand i ett annat rum och Sprengel frågar då honom vad han tycker om ”den där bleke och eleganta [Santeson]”. Denne är ”rövpuler”, tillägger Sprengel som nyligen tillbringat ett år i Danmark. Lidman berättar vidare:

Om [Nils Santeson] anförtrorde han mig med samma arroganta slappa och slarviga radotörröst, att den stackars djäveln hade haft sådana samvetsqual för sin lilla oskyldiga böjelse för pojkstjärter, att han blivit katolik och gått i kloster och kommit ut igen och återvänt till Stockholm och sitt nedärvda gamla sextonhundratalshus och gjuteriföretag.

Om Santeson verkligen ägde något av husen Västerlånggatan 58, där fingjuteriet⁴⁵ låg, eller Västerlånggatan 68 där han enligt Stockholms adresskalender bodde, det har jag inte lyckats få bekräftat, men det är ju intressant att Gustaf Hellström under alla Stockholmsåren (och fortfarande under de första Londonåren) var skriven just på Västerlånggatan 68 (se ovan, s. 21).

Kvällen hos Sprengel avslutas:

Men kvällen avslöts med ett besök på en bordell, där den aktiva förtäringen inskränkte sig till frukt med dricka, medan David Sprengel huvudsakligen var upptagen av att under ett oavlatligt fnissande och ögonblinkande försöka sammanföra direktör [Santeson] med en av husets ytterst lättklädda damer. (s. 52)

I nästa medlemsblad ska jag återkomma till Nils Santesons tragiska livsöde.

Litterära utmanare

Hellström och hans unga författarvänner utmanade dem, som redan var etablerade på det litterära fältet, likt så många unga generationer både före och efter. En bild som Sven Lidman i fortsättningen använder om sig och sina litterära generationskamrater, de blivande tiotalisterna i svensk litteratur, är att de var som friarna i Homeros *Odysséen*, de som alla uppvaktade drottning Penelope och hoppades kunna vinna hennes gunst:

⁴⁵ Santesons gjuteri tillverkade prydnadsföremål men var inte minst känt för sina tennsoldater.

Unga män, som samlat sig i huvudstaden på det Levertinska Ithaka, som vi alla drömde om att få bli herrar över: vinna framgångens Penelope och de stora inkomsternas Ithaka – men framför allt herraväldet över konstens och skönhetens och diktens heliga ö.

John Landquist (1881–1974).
Cirka 1906. Förebilden för
”filosofen” i
Det var en tjusande idyll...

I detta sammanhang vill jag passa på att lyfta fram något som Maria von Platen yttrade om Gustaf Hellströms ambitioner och ärelystnad, enligt ett brev från John Landquist till Sten Rein i november 1961:⁴⁶

Hon gjorde skarpsynta anmärkningar om honom, som överraskade mig. Då på våren 1907 trodde man inte så mycket på Hellström. Men hon betonade för mig hans seghet, hans energi och i synnerhet hans ärelystnad. Hon omtalade, att han sagt henne att han ämnade överträffa alla sina medtävlare på författarbanan och att han föraktade allt de skrivit.⁴⁷

I bokens nästföljande kapitel, ”Giljare och gycklare”, fortsätter Lidman att berätta minnen kring Hellström, allt ifrån deras första möte hemma hos David Sprengel:

Jag förvånar mig över att vi publicitetens friare med så litet exakta kunskaper och så litet verkliga erfarenheter förenade med så stora anspråk och så vilda förhoppningar, kunde åstadkomma så mycket buller och dra till oss så pass stor uppmärksamhet.

Efter denna Sprengelska natt vandra vi – Gustaf Hellström och jag – två litterära tuppkycklingar – Malmskillnadsgatan nerför. Vi ha med några överlägsna glosor avfärdat den där stackars [Nils Santeson]. Han är ju svag i hjärnan liksom August Strindberg och Erik Brogren – lättleda och rotlösa själar. Man är väl nog klarsynt och ärlig för att orka se sanningen i vitögat utan att blinka. Jag, som dyrkar Apollon och Aphrodite, har sannerligen inget behov av skumma katedraler, rökelsekar och mässkrudar.

Vi övergå till för mig intressantare ämnen. Jag har hört, att den unge skåningen är från Kristianstad. Aristokratiskt lätt och överlägset börjar jag

⁴⁶ John Landquist hade av Sten Rein inför dennes avhandling anmodats att teckna en bild av Maria von Platen med bakgrund i den tid då de stod varandra nära, omkring 1908.

⁴⁷ Citerat efter bilaga i Sten Reins avhandling, s. 287f.

tala om mina fränder på Råbelöv och min faster, friherrinnan de Geer på Odersberga.

Gustaf Hellström känner både namnen på herrgårdarna, slotten och familjerna. Han sade sig beundra några av mina dikter, varav jag förstod, att han hade både intelligens och ett fint estetiskt omdöme. Jag hade ju inte läst hans Ungkarlar, endast Oscar Levertins recension, men beslöt mig att försöka få tag i hans bok och fortsätta bekantskapen med honom.

Vi ha ju ingen aning om att vi själva, våra vänner, kamrater och kolleger, allesammans i själva verket äro en skara friare kretsande kring framtidsdrömmens Penelope, hennes palats och makt.

Det var något rått och knektaktigt cyniskt i Hellströms uttryckssätt och väsen, som jag kände igen och som tilltalade mig. Det var luften, rytmen och glosorna från kasernlivet på Karlberg.

Ett par kommentarer:

Som bekant var Gustaf Hellström uppvuxen i en militärstad. Att fadern endast var underofficer var något som utvecklade sociala underlägsenhetskänslor hos sonen, vilket denne själv berättade om långt senare i en uppsats.⁴⁸ Dessa blev inte bättre av att det fanns jämförelsevis många adelsungdomar just på läroverket i regements- och ämbetsmannastaden Kristianstad. Under de tidigare läroverksåren – han började som nioåring – sökte Gustaf lekkamrater bland adelsbarnen, men det gjorde ju inte heller saken bättre.

Under flera perioder av Gustafs uppväxt hade familjen sin bostad inom regementsområdet i någon av regementets kaserner, så att han naturligtvis dagligen mötte och hörde de meniga och deras befäl.⁴⁹ Intet under att han kunde falla in i sådana jargonger om han ville – och det ville han kanske, när han märkte att det roade den nyvunne vännen Sven. Som snart ska framgå tycks Hellström ha varit en mästare på att förändra sitt tal och gå in i roller. Den litterära lundamiljön var säkert också tacksam att på liknande sätt anknyta till. Lidman fortsätter:

Han fäste sig vid mig med skenbar uppskattning och under första halvåret 1905 höll vi ihop som ler och långhalm. En smula trolöst övergav jag under denna första tid både John och Sigurd och ägnade mig helt och hållet åt min nye vän.

Tjusningen i och grunden till vår så plötsligt uppflammande vänskap låg kanske främst däri, att vi voro så fullkomligt nya för varandra och därmed kunde berätta allt om oss själva, som idel intressanta nyheter. Den litterära lundamiljön, som Hellström tillhört och skildrade, rörde sig också med helt andra, fränare, fräckare och friare fasoner och tänkesätt, som på en gång skrämde och attraherade mig.

⁴⁸ Se Medlemsblad nr 37 *"Jag var en underhuggare"*. Gustaf Hellströms släkt- och uppväxtförhållanden i verklighet och fiktion, s. 5f.

⁴⁹ Se Medlemsblad nr 37, s. 20.

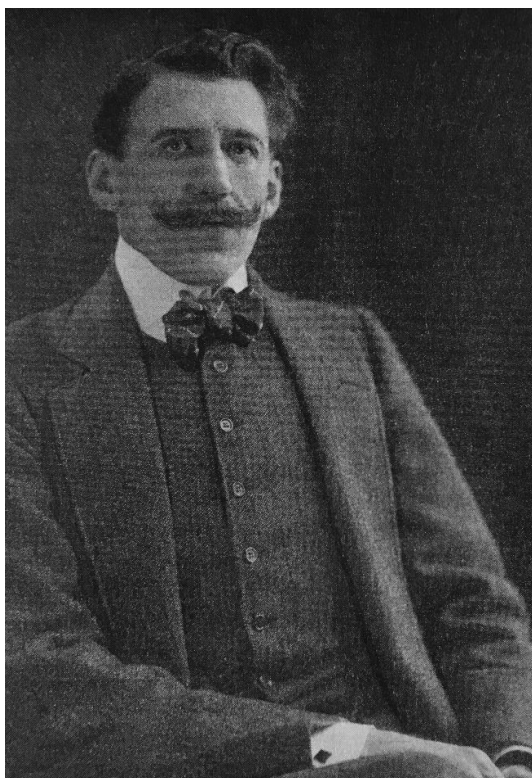
Som de självupptagna varelser vi voro, saknade vi förmåga och möjlighet att verkligen dela med oss till flera personer samtidigt. Våra samtal handlade uteslutande om oss själva, våra upplevelser, våra recensioner och vår litterära produktion.

Vi avnjuto tillsammans mina somrar på Råbelöv och mina friherrliga och grevliga fränders titlar, gods och ekipage. Jag minns än i dag hans misstrogha, men lyckliga förvåning, när vi stannat framför den dåtida mondäna de Thanc Höckendorffska kappaffären vid Kungsträdgården, och jag anförtrorde honom att jag ofta gick och drömde om att vara en baron de Thanch Höckendorff.

– Nej, gör du också det – det går jag ofta och fantiserar om just här. Det var väl lustigt.

Och det knöts genast ett förståndets gemenskapsband emellan oss, och vi anförtrorde varandra våra själs djupaste behov av adelskap och socialt avancemang.

Han tyckte tydligen att jag kunde varit nöjd med de adliga kontakter jag redan hade, men nu jagade vi tillsammans vidare på vår adelshungers feodala jaktmarker.

Henning von Melsted (1875–1953). Cirka 1905. Melsted ansågs under åren efter sekelskiftet vara en av de mer lovande yngre författarna. Hösten 1903 hade han ett kortare förhållande med Maria von Platen.

Gustaf Hellström skrev på sin roman När mannen vaknar – om sin kammarherre och hans friherrinna – och jag om Venedigs ättlingar och mina drömmars friherrinna. Det var kanske under en omedveten påverkan från mig som Hellströms bok blev mer adlig och ädel än han själv ursprungligen tänkt sig. Jag minns, att hans dåtida beundrade författarideal, mönster, modell och idol, Henning von Melsted, vid något tillfälle – enligt Gustafs egen relation – uttryckt sina farhågor för att umgänget med Lidman skulle vara till skada för den ursprungliga ”radikala” ton som han tänkt sig. Skildringen av en adlig sven-sexa försvann alldeles under arbetets gång, och Melsted uttryckte sin misstro och oro.

– Du måste förstå, att en författare måste vara mycket rädd om sin originalitet – akta dig för att låta dig påverkas av andra.

***Ungkarlar* (1904)**

Här kan en längre kommentar vara på sin plats. Det förhöll sig nämligen snarare tvärt om. När vi i efterhand kan överblicka hela Hellströms författarskap finner vi att det är debutboken *Ungkarlar* som avviker, den som var påverkad just av Henning von Melsted.

Ungkarlar handlar om yngre ogifta män och deras relationer till unga och för den tiden säkerligen förvånansvärt frimodiga kvinnor. Även när karaktärerna handlar egoistiskt eller har cyniska tankar är tonen helt objektiv, som om allt vore helt normalt. Såväl männen som kvinnorna förlovar sig i allmänhet lika lätt som de bryter sina förlovningar. I medlemsblad nr 8 sammanfattade jag, att ”det är en ny generation som porträtteras. En generation som är ung och modern och har en realistisk syn på tingen”. Jag fann också att detta förmodligen är ”den bok som bäst speglar den unge författarbohemen Gustaf Hellströms attityd utåt”.⁵⁰

Men attityden utåt tycks ha varit en blaserad mask, som i debutboken förvandlats till ett litterärt grepp. Redan i romanen *När mannen vaknar* (1905) möter vi den vekare och mer intellektuella och fundersamma hjältetyp som stod Hellström nära och som har fått sitt främsta uttryck i karaktären Stellan Petreus.

Problemet var bara att tidningarnas kritiker, och sannolikt även de vanliga läsarna, vid denna tid hade en mycket stark tendens att identifiera böckernas ledande karaktärer med författaren själv. Som följd av detta förknippade man gärna Gustaf Hellströms egen person med den typ av karaktärer som fanns i debutbokens noveller. En som råkade ut för något liknande var Hjalmar Söderberg, som i vissa kretsar utifrån sina böcker betraktades som osedlig – ”Martin Birck-litteratur” hade till och med blivit ett negativt laddat begrepp. (Även Gustaf Hellströms debutbok *Ungkarlar* placerades i denna kategori av konservativa kritiker.) Särskilt utsatt blev Söderberg efter romanen om doktor Glas (1905), som ju giftmördar en präst.

***När mannen vaknar* (1905)**

Ironiskt nog har just Hjalmar Söderberg reagerat på samma sätt i sin egen recension av Hellströms *När mannen vaknar*. Hans invändningar där tycks mig vara nära i släkt med von Melsteds.

I den förra recensionen, den av *Ungkarlar*, hade Söderberg skrivit att Hellströms ”begåfning hör till dem som det är omöjligt att misstaga sig på”. Novellen ”Före giftermålet” såg han som ett ”rent litet mästerverk af människoskildring i snabb blixtbelysning”.

I den nya recensionen noterar han att Hellströms debutbok trots allt fick en del negativa kommentarer även av annars välvilliga kritiker. Utan namns nämnande citerar Söderberg Oscar Levertins ord om ”en krass och litet brutal uppfattning” och fortsätter med kommentaren, att nu tycks

⁵⁰ Se undertecknads uppsats ”Jag kallar det infam illvilja, hjärtlös elakhet.” *Kring Gustaf Hellströms debut, i fiktion och verklighet*, i medlemsblad nr 8 (2005), s. 4.

den tjugotreårige författaren [ha] låtit påverka sig af denna kritik därhän, att i hans nya bok begäret att vara sann för en något ojämnr strid mot lusten att vara fin. Fin har den också blifvit, men här och där på bekostnad af äktheten. Det är ingen stark bok. Det är tunt blod i den. Men jag tror att det beror på att författaren här icke har vågat eller velat låta sitt eget blod fullt ut tala sitt eget språk.

Boken känns inte äkta för Söderberg, men detta alltså beroende på att han tror att Hellströms äkta stil är den som präglade debutboken *Ungkarlar*. I den nya boken, däremot, har han inte låtit "sitt eget blod fullt ut tala sitt eget språk". Söderberg säger sig inte riktigt kunna tro på karaktärerna i boken. Inte minst friherrinnan är blodlös, finner han: "Skalet omkring henne brister aldrig för att låta någon stark och mäktig doft af naturväsendet *kvinna* strömma ut och göra henne lefvande och kär för oss."

Hjalmar Söderberg (1869–1941).
Cirka 1907.

Det Söderberg tycks ha förväntat sig är alltså rejälare tag, mera erotik. Men det blir inget äktenskapsbrott, vilket sannolikt även Henning von Melsted hade förväntat sig. Hellströms hjälte är i stället en ung man som samtalar kring Ellen Keys idealistiska kärlekslära⁵¹ och som i dess anda tar hänsyn till och respekterar den gifta kvinna han attraheras av. De befinner sig farligt nära gränsen men överträder den inte. Motivet tycks bygga på ett ungdomsminne och känns igen från andra, senare Hellström-texter.⁵²

Det kan vara givande att ställa Söderbergs utpräglat manliga perspektiv på romanen mot ett kvinnligt. Signaturen Jacqueline i *Nya Dagligt Allehanda*⁵³ har

visserligen även hon en och annan invändning – främst mot teckningen av kammarherren, friherrinnans make, som hon finner "i hög grad abstrakt och överklig". Men annars finner hon att "skildringen [gör] intryck af både vilja och förmåga att teckna lifvet sannt och se förhållandena som de äro". Teckningarna av friherrinnan och den unge mannen tycks hon vara mycket nöjd med:

⁵¹ Gustaf Hellström, *När mannen vaknar*, s. 164.

⁵² Se undertecknads uppsats "En lyckligt olycklig ungdomskärlek" i medlemsblad nr 9, *Kärlek och journalistik samt Hellströms första roman*.

⁵³ "En ny originalroman" av signaturen Jacqueline i *Nya Dagligt Allehanda* den 23 eller möjligen 28 november 1905.

Den analys som författaren giver af friherrinnan Marys sjäslif, tyder på förmåga att observera, och icke blott därpå, utan äfven på förmåga att förstå stämningar och sinnestillstånd hos en kvinna, ej blott af god ton, utan äfven med förut oförvitlig vandel, när den kritiska åldern skymtar, då ungdomen skall börja svinna och det kan ligga en frestelse i att hålla den kvar i ett förhållande med en yngre man, och känslor för en yngling vakna, hvilka för kvinnan själf kanske ganska länge te sig som moderns vida mer än som älskarinnans.

Det är det rent psykiska momentet i en dylik konflikt, som träder i förgrunden hos friherrinnan Mary, och frestelsen öfverväldigar henne icke heller.

Skildringen af hela hennes själskamp är gjord mycket diskret, men på samma gång är den given med en viss personlig färg, som icke alls tyder på, att författaren här endast upptagit en modärn apparat och rör sig med andra-hands-effekter.

Den unge mannen finner Jacqueline skildrad ”både sannt och finkänsligt. Den blandning af obehärskad lidelse och försynthet, när det gäller att vinna det mål, efter hvilket han trår, eller kanske snarare bristande förmåga att därtill välja de rätta medlen, den unge mannen visar, är väl träffade. Bilden är icke dess mindre icke på något sätt förskönad eller idealiserad.”

Även om det föregriper kommentarerna kring Sten Reins avhandling om Söderbergs *Gertrud* ska för sammanhangets skull redan här konstateras, att en sådan bok som *När mannen vaknar* skrivs inte av en kvinnoföraktare eller kvinnohatare. Detta är heller inte det enda exemplet på inkännande kvinnoporträtt. Redan 1909, exempelvis, kom Hellströms bok *Snödroppen* med den tragiska novellen ”Barnet”, som skildrar en ung ogift familjeflicka som av en ung student görs med barn men som av sin skandalrädda mor tvingas att lämna bort det. Här kan också nämnas kvinnoporträtten i romanen *Bengt Blancks sentimentala resa* från 1917.⁵⁴

Practical jokes

Efter denna långa fördjupning återvänder vi till Sven Lidmans skildringar:

Men jag minns också med vilken verklig kärlek Gustaf Hellström lyssnade till mina verser och hur han sökte kritisera fram mig till en mer sjäslig, lyriskt knappare form. Kanske var det i själva verket så, att jag konstnärligt vann, medan han litterärt förlorade på detta vårt första författargemenskapsår. Vad som däremot medvetet och djupast fastnat i mitt minne var hans fascinerande förmåga av grymma, hårda och

⁵⁴ Se medlemsblad nr 34, *Möten med den Nya kvinnan. Kring romanen Bengt Blancks sentimentala resa*.

hänsynslösa men dock på något sätt humorfyllda practical jokes. Aldrig glömmmer jag anslaget till denna odödliga scen på Gustaf Adolfs torg, där han i den kalla vinternatten medvetet börjar gruff med några civilklädda kraftiga flaggkorpraler eller yngre underofficerare vid flottan.

Här återberättar Lidman samma episod som han tar upp i brevet till Hellström 1942, om än med något annorlunda ord (se ovan s. 4f). Han avslutar med orden: ”Ingen av oss anade då, att han höll på att förbereda sitt inträde i Svenska akademien.” Han fortsätter:

Grymmare, men än mer typisk är väl historien om kanslirådet, som gick så pälsklädd korrekt och värdig som endast ett kansliråd i slutet av konung Oscar II:s regering kunde gå och vänta på det Djurholmståg som skulle föra honom ut till hans magnifika Djurholmsvilla, medan Gustaf Hellström – just då en tillfällig inackordering i en enkel judisk familj där ute – gick fram och frågade kanslirådet, med det där hemlighetsfulla ligapojks- och apachetonfallet, som han också kunde framlocka ur sin strupe.

– Hörru Göbbe, vaffö går du här och skräpar?

Kanslirådet betraktade den attackerande busen som rama luften. Medborgaren var i denna tids Stockholm ej van vid unga mäns plötsliga uppdykande ur mörkret och överfallsantastande av oskyldiga hemvandrande medborgare.

– Hörru, Göbbe! Vaffö svarar du inte på en hövlig fråga?

Förnäm tystnad.

– Svara Göbbe! Eller kommer polisen och tar dig.

Iskall tystnad.

Men nu försvinner Gustaf Hellström ned till Engelbrektsplan och lyfter artigt på hatten för en där patrullerande poliskonstapel.

– Jo, poliskonstapeln, det går en gammal pälsklädd herre uppe vid Djurholmsbanans hållplats. Han är så dödfull, så han kan inte ens tala. Konstapeln måste ta hand om honom.

Den korrekta och tjänstvillige unge poliskonstapeln – en före detta stamanställd – är snabbt framme vid kanslirådet och frågar:

– Varför går min herre här?

– Varför jag går här – jo jag går här, för att jag skall fara hem till min villa i Djurholm, där jag hoppas ostörd få sova i natt. Mitt namn är kanslirådet X.X.Y. i Civildepartementet. Men vad heter konstapeln, och vad rätt har konstapeln att så här med tilltal överfalla en hederlig medborgare? Vad berättigar konstapeln till ett sådant uppträdande?

Vem kan i dag skildra eller föreställa sig djupet av den skräck, som måste uppfylla en ung stockholmsk poliskonstapel som under tjänstgöring lockats från sitt pass och med otillbörliga frågor antastat ett korrekt svenskt

kansliråd på väg till sin Djursholmsvilla. Men Gustaf Hellström hade försvunnit långt in i Humlegårdens dunkla gömmor.

Ja, det var en smula av Gustaf Hellström i lekens stund. Många dylika sällsamma och för offren alldeles oväntade resultat minnes jag av dessa Gustaf Hellströms vilt improviserade upptåg under åren 1905–1906. Medan jag faktiskt alldeles glömt dagar, kvällar och nätter i vers och välljud och samtal om själens mest odödliga och olösliga problem. Själv har jag tydlig- en livet igenom behållit karikatyristens farliga klarsyn för all situations- komik. (Lidman, s. 59–63.)

I slutstycket ovan finns en passus, som förtjänar att lyftas fram. Lidmans urval av anekdoter är tämligen ensidigt, inser han och skriver: ”Medan jag faktiskt alldeles glömt dagar, kvällar och nätter i vers och välljud och samtal om själens mest odödliga och olösliga problem.” Det är alltså inte en tillnärmelsevis heltäckande bild man får av den unge författaren Gustaf Hellström hos Sven Lidman. Hos John Landquist vore mer att hämta, och där möter vi helt andra sidor hos Hellström, inte minst hans intresse för filosofiska resonemang.⁵⁵ Men den uppsatsen tycks inte ha använts av Sten Rein i avhandlingsarbetet.

Många har väl skapat sig en bild av Gustaf Hellströms person och temperament framför allt genom läsningen av Stellan Petreus-romanerna, och där möter man ju knappast den humoristiske improviserande upptågsmakare som Sven Lidman skildrar här ovan. Man kan undra varför Hellström valde bort den sidan, när han skapade sitt alter ego. Men just i Stockholmsromanen *Det var en tjugande idyll...* finns en annan karaktär, som utmärker sig just på detta sätt. Den talföre Carl-Göran Orrman har, vad jag kunnat finna, ingen verklighetsbakgrund inom Hellströms bekantskapskrets.⁵⁶ Skulle det kunna vara så att Hellström i denna festliga gestalt faktiskt medvetet har lagt in den mer spontana och humoristiska sida av sin egen personlighet som han uteslöt när han skapade karaktären Stellan Petreus?

Några sidor senare framtonar bilden av unga författare som utmanar och delvis ställer sig utanför det borgerliga samhället, när Lidman skriver att även han ”ägde, fastän i en annan genre, samma leklust och samma behov att uttrycka mitt förakt för det borgerliga samhället som Gustaf Hellström” (Lidman, s. 68).

”För sången och undergången”

Ytterligare ett knappt tiotal sidor senare återger Sven Lidman ett brev som vännen Gustaf sänt, ”när han fått i sina händer min tredje diktsamling *Källorna*, frukten av vår vänskaps skaldeår”. Brevets slutrader vittnar om ett av de anfall av svag självkänsla som ibland kunde hemsöka Gustaf Hellström.

⁵⁵ Se John Landquist, ”Mellanhavanden med Gustaf Hellström” i *Svensk Litteraturtidskrift*, nr 3 1953, särskilt första avsnittet, ”Samtal i ungdomen”, s. 89–95.

⁵⁶ John Landquist (1953) skriver att han ”har alltså ingen aning om vilken modell Hellström kan ha haft för denna underhållande och så skickligt skildrade figur” (s. 91).

Käre Sven! Det skymmer därute. Talgoxarna ute på fönsterblecket har ätit sig örnnäbbade på mina hårda ostkanter. Och snön börjar blåna.

I denna stund, när jag sitter med din diktsamling i knät, känner jag, att jag inte har rättighet att saknas bland dem, som nu sänder dig längre eller kortare tacksägelser för din bok.

Du förstår, det blir ingen kritik. De få och futtiga anmärkningar jag haft att framställa, har du redan hört. Men jag har i denna stund en obetvinglig lust att tacka dig så som en kvinna tackar en för det man skrivit med minnet av hennes famntag i ådrorna – ej därför att de finna det skönt eller mindre skönt, utan därför att de rader de läser pekar tillbaka på allt som ligger bakom, alla tårar, alla jubelskri, månader och år.

Det är så jag vill tacka dig, ty den bok jag nyss höll i min hand rymmer för mig, utom sitt skönhets- och konstvärde, ett års bekantskap, som hunnit ta emot och ge tillräckligt mycket av vad vi båda förmått för att kunna bli den vänskap som är dess resultat.

Ett år – kvällar i blått – nätter i båglampsljus, som kommit våra ansikten att bli så belysta, att varje risp i huden talade – förmiddagar i grått och vanda.

Det är till den främste av de unga lyrikerna jag skriver, det är till vännen Sven Lidman jag sänder ett tack för overseende med min lumpenhet och mitt geléväsen och för besväret att ur detta kaos av sopor och avskräde plocka fram den lilla pärla, som ligger i så dålig infattning.

Din

Gustaf Hellström

(Lidman, s. 75f)

Sven Lidman har några sidor tidigare berättat om sin överspända men, som det verkar, samtidigt halvhjärtade dröm om att söka en död i skönhet. ”Jag tänkte just då resa ned till Berlin och begå självmord efter en orgie i sexualitet.” I dagboken för den 15 oktober 1905 skrev han till och med ett avsked till livet. Brevet som citeras i boken, avslutas med orden ”Tiden är inne!” Nästa stycke börjar: ”Men den var bara inne till att skriva nya dikter.” (Lidman, s. 72)

Efter att ha återgett Gustaf Hellströms brev (se ovan) återknyter Lidman till dessa skönhets- och undergångstankar:

Atmosfären av och innebörden i dessa våra första poetårs gemenskapsliv av vers och välljud, förtvivlan och vällust, lyftande ord och nedslående fakta, fångade Sigurd Agrell bäst i dedikationen till mig av sin diktsamling *Solitudo*:

Vi levat samman, vi har levt för sången
i samma dröm vi bidat undergången.

Vi äro skilda, men ändå så lika
vi levat häftigt och ha levat rika.

Ja, hur det går till att leva för sången och undergången i 1905–1906 års Stockholm, när man varken äger säkra inkomster eller litterärt eller borgerligt anseende, ja, ej ens en säker bostad, det har Gustaf Hellström fruktansvärt sant skildrat i sin s.k. självbiografiska roman *Det var en tjugande idyll*, avsnittet *Vintern*. En skildring som är så sann, så sann, fastän det såg mycket ruskigare ut i den ännu ruskigare verkligheten. (Lidman, s. 77f)

”Samvetskvalen voro från begynnelsen Gustaf Hellströms”

Lidman fortsätter att berätta om sig och sin vän ytterligare ett par sidor, och här anar man hur olika de tycks ha varit i sin syn på bordellens prostituerade, Lidman ett ansvars- och samvetslöst barn, Hellström i all sin virilitet fylld av samvetskval. Här framgår dessutom att bordellbesök knappast skulle kunna betecknas som avvikande beteende vid denna tid, som ju var den oskarianska epokens slutskede:

Gustaf tyckte tydligen ganska tidigt, i början av vår närmare vänskap, att det trots allt var en smula klent bevänt med mitt sätt att gå under. Inom mig fanns ju en så gott som outtömlig fond av vitalitet, av livslust, som instinktivt vägrade att gå under. Och på djupet en oförstörbar hjärtats hemlighetsfulla oskuld: jag var ett barn, som upplevde de fullvuxnas liv som ett barn.

Jag minns en sen morgon, då vi vaknat på ett ställe, som i tidningarnas notisrubriker och på allmänhetens läppar heter bordell, men som väl snarast borde kallas flickpensionat: ett högst anständigt och hyggligt ställe, frekventerat både av överstar och generaldirektörer och byråchefer och notarier i hovrätt och kollegier – riksdagsmän och direktörer, skaldar och grossörer – ett slags den tidens folkhem, där alla kunde råkas utan att titulera varandra eller skvallra på varandra.

Man råkades på det borgerliga samhällets avigsida, tryggt och självklart.

Det var ett samhällets clearingkontor för dess erotiskt otillfredsställdas vilda drömmar om vällust och äventyr – rent av en resebyrå för anordnandet av orientaliska lustresor för infrusna nordbor.

Innehavarna var ett par äkta makar av ännu äktare, oklanderligt småborgerlig moralisk standard och livsföring.

Alltnog, vi vaknade där en förmiddag och drucko morgonkaffe, färska franska bröd och vetebullar, och gingo omkring bland de lättklädda och något morgontrötta pensionärerna under muntert samspråk från rum till rum, från säng till säng.

Gustaf Hellström ägnade också mig en vaken och intresserad uppmärksamhet:

– Ja, här går du omkring Sven, alldeles som om du vore barnfödd här – med oskyldiga ögon och vänligt leende. Tänk om du varit född kvinna, vilket underbart fnask du skulle ha varit.

Han såg på mig med något av leende avund och djup beundran i blicken:

– Har du aldrig några samvetskval, när du går omkring så här?

Nej, samvetskvalen voro från begynnelsen Gustaf Hellströms, som eljest hade den behagliga gåvan att snabbt komma i fysisk förtrolighet med det motsatta könet – en gåva som fått namnet virilitet.

Men hemligheten med min oskuld och trivsel och skenbara hemmastaddhet var väl detta, att jag inte var något annat än ett stort för stunden levande, med min penis intresserat lekande barn – utan någon annan ambition än att då och då skriva sköna ordberusade strofer om liv och död och lust och lek:

Fru Venus, fru Venus, vad har jag ej väl
att tacka dig för min levnad!
Mitt sinnes lätthet och blodets spel
och de fåvitska timmarnas trevnad.

Lidman, s. 78

Den äldre Sven Lidman skildrar i bokens senare delar sitt yngre jag som mer eller mindre besatt av kvinnor. Här ska för fullständighetens skull de erotiska bravaderna åtminstone antydvas. Vid ett tillfälle är han tillsammans med en ung väninna från Uppsala, endast för nöjet att få ”deflorera” henne. Men det hela blir en misräkning och efteråt tänker han dessutom besviket att hon hade fula bröst (Lidman, s. 217f).

Unge Lidman verkar ha förläst sig på Casanovas memoarer, och när han inleder ett – som det visar sig – elva månader långt förhållande med en gift kvinna jublar han i dagboken: ”Mitt första äktenskapsbrott – mitt första äktenskapsbrott.” (Lidman, s. 123) Maken tvingar henne till skilsmässa och det visar sig vid samma tid att hon är med barn. Lidman vägrar dock att gifta sig med en vanlig borgarkvinna och det slutar med att han övertalar henne att genomgå en fosterfördrivning, vilket hon i desperation gör för att undvika skandalen. (Lidman, s. 169f)

Ett brevkort

Jag lämnar därmed Sven Lidmans bok, men kommer snart tillbaka till den. Ovan har framkommit att Gustaf Hellström i maj 1905 kyrkobokförde sig i huset Västerlånggatan 68, där hans vän Nils Santeson bodde. Men bodde Hellström någonsin där, eller var det en improviserad lösning på problemet att han av någon för oss okänd anledning inte längre kunde vara skriven på faderns adress i

Kristianstad? Enligt Sven Lidman här ovan var Hellström vid ett tillfälle ”tillfällig inackordering i en enkel judisk familj” i Djursholm, men tidpunkten preciseras inte.

Mer handfasta besked får vi på ett kortbrev som författaren Algot Ruhe skriver den 3 juni 1905 för att meddela Hellström sin nya adress. Författare tycks på den tiden ha flyttat oftare än de flesta, även om flyttkarusellen över huvud taget gick varm i Stockholm. Att veta mottagarens aktuella adress var förstås önskvärt men ibland svårt, vilket illustreras av samma kortbrevs framsida, som uppvisar flera alternativa adresser till Gustaf Hellström – vilka dock samtliga visar sig vara

inaktuella, med följd att kortbrevet slutligen gick i retur till avsändaren i Torekov.⁵⁷

Brevkortet är ställt till ”Författaren Hr. Gust. Hellström” och den ursprungliga adressen var ”Sjukhuset St Göran, Stockholm K”.

Anmärkningsvärt nog är ingen av de på kortbrevet förkommande adresserna Västerlånggatan 68, trots att Hellström hade skrivit sig där endast en månad tidigare. Att han inte har gett den adressen till sjukhuset vid utskrivningen tycks ju kunna innebära att han inte alls bodde där.

Men adresserna har sitt stora intresse ändå – en av dem är för övrigt adressen till Sven Lidmans mor på Brunkebergstorg nr 9, där Sven ofta bodde under dessa år.

Gustaf Hellström (1882–1953).
Cirka 1906.

”Sjukhuset St Göran, Stockholm K” visar sig vara

en avslöjande adress! På hemsidan för Capio Sankt Görans Sjukhus läser vi nämligen att Sankt Görans sjukhus på Kungsholmen vid den här tiden var specialiserat dels på TBC och dels på könssjukdomar. TBC var inte aktuellt i Hellströms fall, men nära 80 procent av patienterna behandlades för den senare kategorin och redan första terminen i Lund, nyligen arton år fyllda, hade ju Hellström smittats av syfilis. Vad vi vet är att han vid juletiden samma år (1905), hemma i Kristianstad skulle komma att behandlas för sin syfilis, som då plötsligt hade inträtt i sitt andra stadium.

Kanske hade han nu på sommaren drabbats av någon lindrigare åkomma? Vi vet inte. I vilket fall som helst måste han ju ha varit inlagd någon tid, med tanke på att Algot Ruhe känner adressen och skickar sitt kortbrev dit.

Hellström var gift tre gånger under sitt liv men skaffade aldrig barn. Kanske var detta ett medvetet val. Under vistelsen på Sankt Görans sjukhus måste han rimligen i parken ha uppmärksammat vårdhemmet för syfilissmittade barn,

⁵⁷ Se den omfattande redovisningen *Gustaf Hellströms orter och litterära miljöer*, Del I s. 50–64.

”Lilla Hemmet” – i så fall naturligtvis en uppskakande upptäckt för en ung man, som längtar efter en kvinna att leva samman med.

Sensommaren (28 augusti) 1905 fyller Hellström 23 år. Av allt att döma är förhållandet till fadern redan mycket spänt. Debuten med novellsamlingen *Ungkarlar* tycks ha bidragit starkt till detta.⁵⁸ Senare på hösten ger han ut sin andra bok, romanen *När mannen vaknar*, som redan behandlats här ovan. Recensionerna är i allmänhet ganska ljumma, även om undantag finns, som vi sett. Succén uteblir alltså.

Det tycks ändå komma till någon sorts försoning med fadern framåt jul. Men det är på faderns villkor, sedan sonen lagt korten på bordet. Nöden har ingen lag. Han klarar inte sin försörjning. Han tillbringar nu julen 1905 och större delen av januari i Kristianstad. Under den tiden går han på sprutbehandling för sin sjukdom, som plötsligt brutit ut i sitt andra stadium. Sjukdomen lägger sig igen men ska återkomma i sitt tredje stadium försommaren 1911.⁵⁹ Enligt de läkarråd som Hellström på sin tid fick smittar sjukdomen inte mellan utbrotten.⁶⁰

På plats i Kristianstad är också storebror Nils Hellström, som redan har börjat sin lysande karriär som läkare och kirurg. Fadern och brodern planerar för Gustafs framtid. Själv har han knappast något att sätta emot. Det bestäms att han ska skaffa sig ett hederligt yrke. Han ska studera till en kansliexamen i Stockholm eller Uppsala och man ska ordna nya lån åt honom.

Maria von Platen (1871–1959).

Ett triangeldrama – Hellström, Maria von Platen och Hjalmar Söderberg

Hellström återvänder till Stockholm. Han har under våren 1906 ett förhållande med den elva år äldre Maria von Platen, som i sin tur är gift med en 26 år äldre officer i Kristianstad, vilken hon dock har lämnat för att leva i Stockholm, sedan han vägrat henne skilsmässa.

Hon har haft ett förhållande med Hjalmar Söderberg under några år och har redan en gång varit otrogen mot denne. Den gången med Hellströms författarvän

⁵⁸ Se undertecknads uppsats ”Jag kallar det infam illvilja, hjärtlös elakhet.” *Kring Gustaf Hellströms debut, i fiktion och verklighet*, i medlemsblad nr 8 (2005), särskilt s. 15–19.

⁵⁹ Det var Kurt Mälarstedt som i sin bok om Maria von Platen, *Ett liv på egna villkor* (2006), s. 128f, kunde upplysa oss om att Hellström i december-januari behandlades för syfilis i andra stadiet, vilket framgår av ett brev från Hellström till Sven Lidman daterat den 10 januari 1906.

⁶⁰ Detta framgår av ett brev till Algot Ruhe, skrivet efter sommaren när Hellström tillfrisknat efter utbrottet 1911. I Ruhes maskinskrivna kopia av brevet läser man en lätt censurerad parentes: ”(Jag hade av doktorn fått tillåtelse att idka s... igen.)”

Henning von Melsted. (Varom mera senare.) Nu under våren 1906 ber hon Söderberg att hålla sig undan utan att förklara varför.

I sin memoarbok från 1957 berättar Sven Lidman i en återblick vad som hände, men han tycks vilja bagatellisera det hela och tonar samtidigt ned sin egen avgörande roll. Till saken hör att unge Lidman sedan ett drygt år är du och bror med Hjalmar Söderberg, som senare den höstdag 1906, som han egentligen skriver om, kommer att introducera honom i kretsen kring Ernst Thiel, som nyss låtit bygga sin stora paradvilla på Blockhusudden längst ute på Djurgården.⁶¹ Lidman bor vid denna tid helt i närheten:

På förmiddagen kom Hjalle ut och hälsade på mig i mina för en borgerlig besökare säkert lustiga och originella Djurgårdsrum. Han var denna höst på ett för honom ovanligt sätt omedelbart lycklig. Han hade just skrivit ett skådespel som han kallade Gertrud. Det intresserade mig mycket, därför att dess hjälte hette Gabriel Lidman. Han bad mig att få begagna detta namn, som han mer än ett årtionde – långt innan jag någonsin debuterat – haft reserverat för en stor diktare, som han i årtal tänkt skildra. Jag kände mig bara glad och smickrad. Namnet Lidman skulle åter få tillfälle att ljuda på svenska folkets läppar.

Hans pjäs däremot intresserade mig mycket litet. Gertrud Kanning var lilla fru X v Y. Jag hade tidigt på våren varit med på den av skådespelare Ejnar Fröberg arrangerade fest på du Nords enskilda rum, där Gustaf Hellström indiskret avslöjat för värden och en annan av gästerna, att han hade ett kärleksförhållande med en adlig skånsk husarmajors frånskilda fru. Som barnfödd Kristianstadsbo och artilleriunderofficersbarn njöt han naturligtvis intensivt av en så nära bekantskap med en adlig husarofficers fru.

Det hade blivit storm i ett vattenglas. Damen i fråga hade sänt mig några biljetter med bön att jag skulle besöka henne för samtal och råd i denna konflikt.

Det var ett rum på Narvavägen med ett fönster åt Oscarskyrkan. Rummets enda dominerande möbler utom några stolar var en jättelik flygel på vilken stod ett ensamt porträtt av en pojke i åttaårsåldern – och som pendang en jättelik kudd- och draperismyckad duschatell. I bakgrunden Oscarskyrkans varnande tornspira som obevekligt pekade mot höjden. I ett vilt utslag av Hjalmar Söderbergsk fantasi förvandlades den till Johanneskyrkans torn i hans roman Den allvarsamma leken.

Atmosfären i rummet och omkring kvinnan blev mig direkt motbjudande. Fotografiet av den kække lille pojken på flygeln fyllde mig med ett djupt vemod:

⁶¹ På detta sätt förs Sven Lidman in i kretsen kring Ernst Thiel, med resultat att han ett par år senare kommer att gifta sig med dennes dotter Karin, som var 17 år när de först träffades.

Tänk att födas in i en sådan omänsklig miljö!

Med den cyniska lätt genomsådande mentalitet som blivit min såg jag endast den löjliga och ynkliga människodockan bakom den litterära fantasikostymen. [---]

[...] ännu var nittiotalsparnassen för mig helgonförklarad. Däremot kunde aldrig mitt förstånd riktigt fatta möjligheten, att litteraturhistorien skulle kunna syssla med så banala realiteter som Gertrud, Gabriel Lidman och Erland Jans[s]on. (Sven Lidman, s. 181f.)

Varför kom Hellström att så obetänksamt berätta för Lidman och Fröberg om sin förbindelse med ”en adlig husarofficers fru”? Kanske var det helt enkelt därför att just vännen Sven och han, så ofta och engagerat hade drömt och samtalat kring adelskap och herrgårdsmiljöer. För Hellström måste samvaron med Maria von Platen intensivt ha påmint honom om friherrinnan i hans egen bok *När mannen vaknar*. Och så bubblade kanske grytan över, när han satt med Lidman.

Men Sven Lidman tycks inte ha blivit särskilt imponerad. Som framgår av det citerade ovan blev han i stället antipatiskt stämd mot Maria von Platen.⁶² Förklaringen tycks kunna vara att Lidman, som Jesper Högström påpekar i sin Söderbergbiografi, helt enkelt delade sin tids syn på manlig respektive kvinnlig sexualitet. Männen kunde ha många sexuella förbindelser utan att förlora sin heder, men så inte kvinnor. Lidman ska i en intervju ha sagt att Maria von Platen ”bjudit ut sig”.⁶³ Man kan i det sammanhanget påminna sig Arvid Stjärnbloms elaka ord i ett brev till sin älskarinna Lydia Stille efter hennes första otrohet mot honom: ”Men en sak, lilla Lydia, måste jag lägga dig på hjärtat. I fråga om en kvinnas älskare brukar man tillämpa australnegrernas aritmetik: man räknar bara till tre. Vad som är därutöver kallas ’många.’ ”⁶⁴

I sina korta kronologiska minnesanteckningar, de så kallade ”annalerna”, ska Söderberg senare skriva: ”3 maj hos Fröberg. Krasch! Sven Lidman om G.H.”

Det är alltså högst sannolikt Sven Lidman själv som aningslöst för informationen vidare till vännen ”Hjalle”, som också finns med på festen.⁶⁵

Detta är de enda källorna till vad som hände den där ödesdiga kvällen. Det är viktigt för min syn på skeendet, att det faktiskt ingenting finns vare sig i Söderbergs notis eller Lidmans korta skildring som tyder på att Hellström begått taktlösheten att nämna sin älskarinnas namn. Det behövs ju heller inte. För

⁶² Maria von Platen kände enligt John Landquist ”stark irritation” gentemot Sven Lidman: ”Det är tydligt, att unga Lidman hade sårat henne genom någon nonchalans i sitt uppträdande och att det omedelbart uppstått en ömsesidig antipati, [...]” (Citerat efter bilaga i Sten Reins avhandling, s. 288).

⁶³ Jesper Högström, *Lusten och ensamheten. En biografi över Hjalmar Söderberg*, (2017), s. 273.

⁶⁴ Hjalmar Söderberg. *Den allvarsamma leken. Samlade skrifter 10* (2012), s. 223.

⁶⁵ Detta är också Bure Holmbäcks (1988) mening, s. 251.

Fröberg och Lidman kan det inte vara av intresse att få veta namnet, och Söderberg förstår naturligtvis ändå att det handlar om Maria von Platen.

Detta var den berömda "kraschen" i Hjalmar Söderbergs liv. Sven Lidman är ganska fåordig om sin roll, men det var alltså han som förmedlade Hellströms ord till sin vän Hjalmar Söderberg, och anmärkningsvärt nog var det ju även just han som många år senare satte litteraturforskningen på spåren med sina ord om officersfrun från Kristianstad, "lilla fru X v Y". På så vis blev det litteraturhistorikern Sten Rein beskärt att 1962 i sin avhandling avslöja hennes namn och därmed fastslå att det var hon som stått modell för ett par av Söderbergs mest kända karaktärer (varom mera strax).

Maria von Platen gör slut med Hellström, och förhållandet till Söderberg överlever inte heller. Det märkliga är att vare sig de så dramatiskt brutna förhållandena mellan Hjalmar Söderberg och Maria von Platen eller mellan Hellström och von Platen någonsin kom till den skvallrande allmänhetens kännedom. Inte ens Hellströms nära vänner Siwertz och Landquist visste något.⁶⁶

Däremot berättade Hjalmar Söderberg själv för några i sin närmaste vänkrets om sitt nu havererade förhållande med Maria von Platen.⁶⁷ På något sätt fick också Oscar Levertin reda på saken. Hon hade under flera år följt Levertins föreläsningar på högskolan och ansåg det tydligen nödvändigt att förklara sig i ett brev. Söderberg benämns Martin Birck, efter romankaraktären som hon ursprungligen förälskade sig i. Hon skriver bland annat:

Det var i måndags som M.B. sade mig att han för några af sina vänner erkänt hvad som varit mellan honom och mig. – Nu, när det är slut! Det må inte förtänkas mig att jag blef en smula häpen, hans skäl må nu ha varit hvilket som helst. De öfriga som fått del af detta märkliga förtroende känner jag inte och kan bara hoppas att lifvet inte må trassla till för besvärliga konflikter åt mig.

En sak. Han har en gång lofvat att inte skriva om mig, se därför inte på hans kvinnofigurer som något af mig.

[---]

Ni känner de personer som fått det besynnerliga förtroendet, det var en fru Thiel och visst någon mer, jag kan inte reda det. Om det skulle falla sig så att ni kan lägga ett ord för att hemligheten bevaras så vill ni ju göra det.

Tack för föreläsningarna. Nästa termin är jag nog inte här. Sakna lite grann den som så länge varit glad åt att få lyssna.⁶⁸

⁶⁶ Se Sten Rein, not 4 till s. 243, som kan läsas på s. 341.

⁶⁷ I sin recension av Sten Reins avhandling i årsskriften *Samlaren* 1962, s. 302, skriver andreopponenten Herbert Friedländer att det var "en handfull intima vänner till Söderberg, som på sin tid kände till namnet på hans älskade, Maria von Platen".

⁶⁸ Brevet återges som bilaga i Sten Reins avhandling, s. 283f.

Om Maria von Platens reaktion på Gustaf Hellströms lösmynthet finns faktiskt ett vittnesmål. John Landquist berättar om Maria von Platen:

[---] Om [Hellström] talade hon fritt, lugnt och öppet. Hon sade, att hon varit starkt intagen av honom och att hon med honom haft en kortvarig förbindelse. Hans barnsliga krogskryt hade visserligen blåst bort hennes förälskelse. Men hon hade knappt tagit det så djupt. I alla händelser nämnde hon honom utan agg eller förstämning.⁶⁹

Söderbergs drama *Gertrud*

Söderbergs äktenskap kraschar också vid denna tid, när hans hustru Märta fått reda på att han under fyra år har varit henne otrogen. Han slår sig ned i Köpenhamn och skriver under sensommaren, inspirerat och – med Söderbergska mått – i rasande fart skådespelet *Gertrud*, där han skriver fram den underklassige och i grunden kvinnoföraktande kompositören Erland Jansson, mannen som Gertrud älskar – mot allt förnuft, enligt pjäsens övriga manliga karaktärer.

Efter det att pjäsen blivit färdig framåt hösten möts Maria von Platens tre tidigare älskare – Söderberg, von Melsted och Hellström – en kväll på Kronprinsen. Läser Söderberg ur sitt manus? Återberättar han? Förstår Hellström i så fall redan nu att Söderberg har gjort fiktion utifrån hans och Maria von Platens förhållande?

Pjäsen var färdig den 10 september. Den kom ut som bok i slutet av oktober och blev en försäljningsframgång, så om inte tidigare måste Hellström då ha insett vilket hot som hängde över honom. Skulle han bli skandaliserad? Vem skulle tro hans bedyranden att pjäsens Erland Jansson verkligen *inte* var verklighetens Gustaf Hellström?

I dramat är Gertrud gift med rikspolitikern Gustaf Kanning. Hon är sångerska men har inte framträtt på länge, tills helt nyligen. Innan hon gifte sig med Kanning hade hon ett förhållande med författaren Gabriel Lidman, som hon dock bröt med. I dramats nutid går hon in i ett förhållande med den unge kompositören Erland Jansson. Hon berättar för sin man och vill ta ut skilsmässa.

Efter flera år utomlands har Lidman återvänt i hopp om att kunna vinna Gertrud tillbaka, men hon är inte intresserad.

När Gertrud berättar för Erland att hon vill skilja sig och i stället resa bort med honom, drar han öronen åt sig. När dramat slutar har Gertrud för avsikt att trots allt lämna sin man och i stället leva ensam.

Söderberg sparar inte på sotet vid teckningen av Gabriel Lidmans föraktlige rival Erland Jansson. Inte minst spelar han på sina borgerliga läsaes och teater-

⁶⁹ Citerat efter bilaga i Sten Reins avhandling, s. 287.

besökares klassfördomar. Som exempelvis i följande replikskifte mellan Gertrud och Lidman (här förkortat):

LIDMAN:

[tungt.]

[---]

Det var i natt jag gjorde bekantskap med herr Erland Jansson. Hos fröken Constance.

[---]

Han dök upp där fram på nattsidan.

GERTRUD:

[med skälvningar över orden.]

Ja...nå...? Vad kunde det göra dig? Och varför talar du om detta för mig?

Du föraktar ju inte själv att sitta vid kurtisanernas bord. Varför skulle han förakta det?

LIDMAN:

Nej, naturligtvis. Och det är inte det. Kort sagt, jag tycker inte om honom.

[lågt.]

Han ... skryter.

[GERTRUD ser ångestfullt frågande på honom.]

Han skryter. Med sina framgångar. Hos kvinnorna.

GERTRUD:

[blek, försöker småle.]

Ja, det är ju inte så vackert.

LIDMAN:

[lågt, med tonvikt på varje ord.]

Där – i detta sällskap av underjordiska kvinnor och halvdruckna män – satt han, själv drucken, och talade – högt – för alla – om sin senaste erövring.

Och han nämnde hennes namn. [min kursivering.]

GERTRUD:

[reser sig ur soffan och stirrar stelt på Lidman. All färg är borta ur hennes ansikte.]

LIDMAN:

[knappt hörbart.]

Hennes älskade namn. [min kursivering.]

[---]

GERTRUD:

Han måste vara [med en gest åt hufvudet] alldeles sjuk och förvirrad?

LIDMAN:

Å, jag tror inte det är så farligt med det. Men han var drucken. – Och så är han väl litet barnslig. Han är ju så ung.

GERTRUD:

[lyser upp en smula, klamrar sig fast vid detta.]

Ja, ja. Han är så barnslig – och så ung –

LIDMAN:

Och så – är han ju tydligen ur ett helt annat samhällslager än vi. Och folkets son – Gertrud! – är inte god mot kvinnan. Djupt, djupt sitter kvinnohatet hos folkets son. Och kvinnoföraktet.

Han talade hånfullt och fräckt om allt vad kvinnor heter.

I tredje aktens långa dialog mellan Gertrud och Erland Jansson framstår denne som en tämligen föraktlig kvinnokarl. Hon älskar honom och vill resa bort med honom. Men förhållandet med Gertrud har aldrig varit allvarligt menat från hans sida. Det visar sig att han är hemligt förlovad med en kamrat från konservatoriet, som har hjälpt honom under alla hans svåra år: ”Hon har hjälpt mig med pengar också, när jag har haft det alltför svårt.” Han älskar henne visserligen inte men nu är det ju så att hon är med barn. ”Jag har givit henne mitt ord. Det kan jag ju inte bryta. Som hederlig karl.”

I en lång replik berättar han så småningom om sin drömkvinna, motsatsen till allt vad Gertrud är:

Jag älskar dig inte! Jag har aldrig älskat dig! Om jag älskade dig skulle jag resa med dig och inte bry mig om någonting... O, det är rent förbannat, att jag som har haft så många kvinnor aldrig har kunnat träffa en enda som jag kan älska! Jag har en dröm om kvinnan inom mig, en dröm som jag söker och söker. Men du liknar inte den drömmen. Hon skall vara ung. Och hon ska vara oskyldig och ren. Och hon skall ta sitt bröd ur min hand och älska mig och lyda mig och vara min egendom. Du – Gertrud! – blir aldrig någon mans egendom. Du är så stolt. Jag tänkte först att det var den vanliga stoltheten hos en fin dam – och den stoltheten tänker jag att jag nog hade fått bukt med. Men det är mycket värre. Det är din själ som är stolt.

Du är inte någon riktig kvinna. En kvinna skall ljuga och smila och smeka. Ja, smeka – det kan du. Men du gör det för ditt eget nöje. Och det *vet* du! Sådant får en kvinna inte veta.

Och jag har redan ägt dig. Det man har vunnit är ingenting. Det man har att vinna är allt.

Vi lämnar därmed dramat. *Gertrud* hade urpremiär på gamla Dramatiska teatern den 13 februari 1907 – men då var Hellström redan i säkerhet i London. Och skandalen dröjde ju faktiskt i många år – namnen och verklighetsbakgrunden avslöjades först 1962, i och med Sten Reins disputation på avhandlingen *Hjalmar Söderbergs Gertrud*. Vi återkommer strax till den.

I Söderbergs berömda kärleksroman *Den allvarsamma leken* (1912) förekommer en liknande scen som den som tycks ha utspelat sig mellan Söderberg, von Melsted och Hellström på Kronprinsen. Ture Törne brukar anses grundad på Gustaf Hellström, antagligen mest därför att Törne i slutet av romanen är Lydia Stilles nye älskare och alltså är den som har brädat romanens hjälte Arvid Stjärnblom. Men vad händer egentligen?

Ture Törne har skrivit en pjäs, och det är när han i ett slutet sällskap läser upp scener ur den som Arvid Stjärnblom förstår att Törne och Lydia har ett förhållande:

Det var ett utkast snarare än ett färdigt skådespel. Men [Ture Törne] kompletterade då och då det, som var färdigskrivet, med några upplysningar om de scener som ännu voro oskrivna.

Arvid lyssnade i början halvt förströdd. Men så småningom greps han av en underlig känsla. En tryckande beklämning. En dov ångest.

Stycket handlade om en ung fru – Laura von Stieler hette hon – som är gift med en gammal man, [---].

Arvid satt hopsjunken i sitt soffhörn. Han uppfattade då och då en detalj som förekom honom välbekant, en replik som han tyckte sig känna igen ...

[---]

Törne hade slutat läsningen. Det blev en liten tystnad.

Henrik Rissler bröt den:

[...] er fru Laura förefaller litet överklig, litet konstruerad ... [---] Man tror inte riktigt på henne. Men nu måste jag förresten gå, jag skall bort.

Tack för uppläsningen, och adjö!

[---]

Ture Törne mätte golvet med långa steg.

– Idiot! mumlade han mellan tänderna. Överklig!

"Konstruerad!" Det kan han vara själv! Och då är sanningen den, att jag har gjort henne direkt efter levande modell! – Men låt det stanna mellan oss, fortfor han vänd till Stjärnblom. Och fråga mig inte vad hon heter. Man förräder inte en dam!

– Nej, sade Stjärnblom, man gör inte det. Och jag har inte heller tänkt fråga vad hon heter.

(*Den allvarsamma leken*, s. 271ff)

Man bör observera att Törne inte avslöjar älskarinnans namn – men att Arvid Stjärnblom ändå förstår vem det är. Det avgörande i romanen – och högst sannolikt också i verkligheten – är att Arvid respektive Hjalmar görs medvetna om att Lydia respektive Maria har en ny älskare. Det är där katastrofen ligger. Vem älskaren är har egentligen endast sekundärt intresse. Och älskarinnans namn känner de ju redan.

Men i dramat *Gertrud* är situationen helt annorlunda. I romanen kan vi följa Arvids tysta tankar och reaktioner, men så inte i dramat där publiken måste förstå allt utifrån vad som sägs och görs på scenen. Att Erland Jansson avslöjar namnet är därför helt avgörande för att Söderbergs dramaintrig ska fungera. Gabriel Lidman vet redan genom Gertrud själv att hon har en ung älskare som heter Erland Jansson och är kompositör. Teaterpubliken vet det också. Katastrofen kommer i stället när Jansson hos fröken Constance offentligt avslöjar att han har ett förhållande med Gertrud Kanning, gift med den kände politikern.

Intressant är det onekligen också, att det som Söderberg själv gjorde i verkligheten – alltså att skriva en pjäs grundad på levande modell – sitt förhållande med Maria von Platen – det låter han Arvid Stjärnbloms föraktlige rival göra i romanen. Och Söderberg hade ju själv bevisligen till och med avslöjat damens namn för några av sina vänner. Som vi sett hade skvallret till och med nått Oscar Levantin.

Maria von Platen tog mycket illa upp att Söderberg hade använt henne som förebild i *Gertrud*. John Landquist skriver:

Hon var långt mer förolämpad av skådespelet än af GUSTAF HELLSTRÖMS naiva skryt på en krog att ha en förbindelse med henne. Det visade sig däri, att hon rörande Söderberg och sina erfarenheter om honom alltid iakttog en mulen tystnad, medan hon fritt och lugnt talade om Hellström.⁷⁰

Innan vi fortsätter till Sten Reins avhandling måste jag avslutningsvis infoga en fundering. Om Gustaf Hellström verkligen hade avslöjat Maria von Platens namn för sina två vänner den där kvällen på du Nord, då skulle väl Söderberg, och naturligtvis också Maria själv ha blivit väldigt upprörda. Hur sannolikt skulle det i så fall vara att Söderberg strax därefter skulle gå till några av sina vänner och själv inte bara berätta om sitt spruckna utomäktenskapliga förhållande utan också samtidigt avslöja älskarinnans namn? Enligt min mening vore detta ytterst osannolikt, eftersom Söderbergs självbevarelsedrift rimligen skulle ha stoppat honom från att

⁷⁰ Citerat efter bilaga i Sten Reins avhandling, s. 286.

själv upprepa rivalens misstag! Men som vi vet avslöjade Söderberg verkligen hennes namn, och i enlighet med resonemanget ovan är det därmed högst osannolikt att Hellström dessförinnan skulle ha gjort det.

Sten Reins avhandling om *Gertrud*

Jag har under arbetets gång kommit att se Sten Reins avhandling på följande sätt. Efter att ha läst Sven Lidmans skildring av kvällen på du Nord tycks Rein redan från början ha utgått från att karaktären Erland Jansson är ett närgånget porträtt av Gustaf Hellström, visserligen ibland "ommaskerat" och överdrivet. Han söker sedan vad han uppfattar som möjliga belägg för denna tes i Sigfrid Siwertz och Sven Lidmans minnesböcker. I ett redan citerat avsnitt skriver han att Gustaf Hellström gjorde "ett något apart intryck även på generationskamraterna LIDMAN och SIWERTZ – särskilt genom sin jargong och sina vanor i sexuella sammanhang".

Jag har här ovan utförligt citerat, refererat och kommenterat vad Siwertz och Lidman skriver om Gustaf Hellström. Sten Rein återkommer flera gånger till vad han kallar Hellströms "jargong", som om dennes sätt att tala och formulera sig skulle förklara hela personligheten. Men som framgår hos Lidman hade Hellström tydligen lätt för att *gå in i roller och förändra* sitt tal. (Se ovan, s. 30 och 35f.)

Vad gäller Hellströms förmenta "vanor i sexuella sammanhang" som Rein benämner "aparta", så finns inga sådana beskrivna eller ens omtalade hos Sven Lidman, förutom dennes egna privata affärer. Det närmaste man kommer är två bordellbesök, som naturligtvis sticker en sentida läsare i ögonen. Men Lidman är ju själv med och finner naturligtvis inte alls dessa vara "aparta". Tvärt om beskriver han bordellbesök som den naturligaste sak i världen och illustrerar detta genom uppräknings av olika kategorier bordellkunder, samtliga från bättre samhällsklasser. (Se ovan s. 38.)

Hos Siwertz har Sten Rein, när det gäller Hellströms förmenta "vanor i sexuella sammanhang", i sin not lyft fram slutet av meningen "Han berättade vilda sagor om Bengt Lidforss' bitska radikalism, polemiska furia och *storstilat genomförda utsvävningar*" (min kursiv). (Noten citeras ovan, s. 22.) Men som jag redan påpekat handlar ju denna mening exklusivt om den ryktbare Bengt Lidforss, inte om Gustaf Hellström.

Sammanfattningsvis har mitt intryck blivit att Sten Rein vet alldeles för lite om Hellström för att kunna bilda sig en rättvisande uppfattning, särskilt som han alltså ofta miss- eller övertolkar sina källor.

I själva verket tycks dramat *Gertrud* vara hans huvudsakliga källa till den bild han har skapat sig av Gustaf Hellström! Vi kommer till detta nu. Men jag kommer inte att utförligt gå igenom och argumentera mot Reins avhandling. I stället ska jag nöja mig med att referera, citera och kommentera några talande avsnitt och formuleringar.

”Den svenske älskaren” ?

I avdelningen ”Skådespelet” skriver Rein bland annat om rollfiguren Erland Jansson. Dennes ”karaktär och uppbyggnad tyder på att Söderberg har roat sig med en kall och skicklig vivisektion”, sägs det. Här nämns nu också för första gången att Erland Jansson väl har ”en förebild ur livet [...]”, men denne är avritad som ’den svenske älskaren’, sådan Hjalmar Söderberg redan i ’Martin Bircks ungdom’ analyserade typen” (Rein, s. 84; han återkommer till ”den svenske älskaren” även på s. 90 och s. 138).

Eftersom ”den svenske älskaren” enligt Sten Rein skulle ha varit ett högst väsentligt inslag i Söderbergs konstruktion av karaktären Erland Jansson, ska jag här återge ett av de aktuella avsnitten ur romanen *Martin Bircks ungdom*. Det handlar om en kvinna i trettioårsåldern vilken i Martin Birck äntligen har funnit en man som hon vågar älska. Hennes tidigare erfarenheter av männen har knappast varit upplyftande:

Hon blev mindre rädd om sitt rykte än förr, och hon gick till hemliga möten med män, som hade kurtiserat henne en afton på en bal. Men de förblevo henne främmande, och varje gång det närmade sig till ett avgörande, överväldigades hon av blygsel och blev plötsligt iskall av rädsla och motvilja. Ty var gång, då ögonblicket kom, läste hon i mannens blickar hans hjärtas outgrundliga råhet: hon läste så tydligt, som om det stått skrivet på vitt papper, att det som för henne var ett helt nytt liv, kanske undergång, kanske räddning, det var för honom ett galant äventyr; hon läste, att det som hon stod i begrepp att begå i hans ögon egentligen var ett felsteg, som han skulle ha overseende med blott så länge som det beredde honom nöje; och hon läste, att han icke blott ämnade övergiva henne mycket snart, utan att han också hade för avsikt att först lugna sitt samvete genom att visa henne sitt förakt.⁷¹

Med hänvisning till det som har lyfts fram här ovan (s. 33f) och vad vi i övrigt känner till vill jag bestämt hävda att ovanstående skildring saknar all bäring på Gustaf Hellström. I hans drömmar kring de kvinnor han inledde förhållanden med hägrade i stället förlovning och förhoppningsvis äktenskap.

Men Rein menar alltså att Söderberg skulle ha skapat rollkaraktären Erland Jansson just efter mallen ”den svenske älskaren”, och till detta kan vi lägga ett enligt min mening helt avgörande faktum, som John Landquist lyfter fram i sitt brev till Sten Rein 1961:

Den centrala konflikten i dramat är uppsprungen ur livet men den är ingalunda en avbild av vad som där tilldragit sig. Diktaren har ju inte haft

⁷¹ *Martin Bircks ungdom*, i Libers serie *Svenska klassiker*, 1989, s. 126.

tillgång till de scener som ägt rum mellan de personer, som gett upphov till Gertrud- och Erland Jansson-gestalterna. De akter i dramat, som framställer dessa, är fri stark dikt.⁷²

Landquist har naturligtvis helt rätt i detta, de aktuella scenerna – och därmed också dialogerna – måste vara fritt uppdiktade. Men nu är det samtidigt så att bägge de långa scener, där Erland Jansson själv får lägga ut sin text, uteslutande består just av dialoger mellan honom och Gertrud. Dessa är alltså helt uppdiktade, och som framkommit ovan är ju karaktären Jansson dessutom mycket lik en flera år gammal mall, vilken i sin tur knappast har några likheter med Gustaf Hellström.

Detta sammantaget innebär rimligen att i stort sett ingenting konkret kan finnas som speglar Hellström i dessa scener, och *ändå tycks det mig uppenbart att Rein använder scenernas innehåll som underlag* för sina resonemang och ofta skarpa uttalanden om Hellström och dennes förmenta göranden och låtanden i relationen med Maria von Platen. Här nedan följer några exempel.

Några kommenterade citat ur avhandlingen

I avhandlingens avslutande kapitel, "Konception och katharsis", resonerar Rein bland annat om vad han menar vara Hjalmar Söderbergs

begripliga antipati gentemot Hellström. Han kunde med en viss rätt anse sig ratad för något sämre, därav föraktet. Därtill hade han dubbla orsaker, ty dels hade Hellström tagit MARIA ifrån honom, dels hade denne behandlat sin erövring gement.

Vid sidan av Söderbergs behov att förstå Maria, måste glädjen över att kunna ta en revansch på rivalen genom att litterärt avslöja och blottlägga honom – och hela den maskulina kategori han tillhör – ha varit en mäktig drivkraft att låta tankar och penna syssla med konstellationen Maria – Hellström. (Rein, s. 271f)

Rein menar dock att Söderberg knappast har roats av att "på scenen ställa en för allt folket igenkännlig karikatyr". Han gjorde därför "ommaskeringen rätt grundligt, men bibehöll några för Hellström känsliga och enligt Söderbergs uppfattning typiska drag. [...] Privat skam snarare än offentlig utskämning var sannolikt vad han unnade sin motpart." Rein gör därefter inledningsvis en reflektion som enligt min mening faktiskt bör vara träffande:

Elakheten i nidteckningen ligger väl framför allt i den starka betoningen av Janssons underklassighet. Söderberg har vetat eller anat, att den sociala mindrevärdes känslan var Gustaf Hellströms ömmaste punkt. Musikern

⁷² John Landquist, citerad efter bilaga Sten Reins avhandling, s. 293.

Jansson är placerad ett par sociala trappsteg under akademikern Hellström från underofficershemmet. (Rein, s. 272)

Detta inslag i Jansson-figuren måste ha tagit hårt på Hellströms självkänsla. Hur mycket han än i sina tankar kan ha haft att invända vid eventuella jämförelser mellan Erland Jansson och honom själv, så skulle han aldrig ha kunnat komma undan den sociala mindrevärdeskänsla som han utvecklat redan i barndomen i känslan av att vara ”son till en underhuggare”.⁷³

Rein fortsätter:

Detta tjänar maskeringssyftet, men för den som känner förebilden är det därtill ett infamt arrangemang: i en ännu lägre socialgrupp har vederbörande genom sitt uppförande visat sig höra andligen hemma.

Figurens brist på erotisk kultur får sin förklaring som blott ett bland många uttryck för andlig omognad och tarvlighet. Totalbilden av Erland Jansson blir den av en mycket barnlig och outvecklad ung man med vilda ambitioner men stark inre osäkerhet, vilken han på ett mycket puerilt sätt kompenserar med skrävel och yviga later. Det är tämligen troligt att det är just så som Hjalmar Söderberg har uppfattat Gustaf Hellström. (Jfr även ovan, s 206f.)⁷⁴

Vad Söderberg tänkte om Hellström vet vi inte, men det blir ju rätt tydligt – här liksom på andra ställen i avhandlingen – vilken bild Sten Rein själv har skapat sig av honom!

Hjalmar Söderberg har varit ytterst försiktig när det gäller att ens omnämna sin brutna relation till Maria von Platen. Vi vet förstås att han tog uppbrottet från henne väldigt hårt, men vad han i verkligheten tänkte och kände visavi rivalen Gustaf Hellström tycks vi inte ha några källor till. Detta har dock inte hindrat Sten Rein från att spekulera:

Det för Hjalmar Söderberg smärtsammaste i chocken den 3 maj var dock säkerligen besvikelsen över MARIA VON PLATENS roll. Det orimligaste, det för hans känsla mest svårsmälta, torde ha varit hennes val av objekt för sin lidelse. Med tanke på vad SIWERTZ och LIDMAN antytt i sina memoarböcker om tonen i Hellströms Lundajargong, kan fakta kring hans förbindelse med Maria ha framställts vidrigt nog. (Jfr ovan, s 206 och 244, not 6.) Och med denna maskulinitet, som sedan gammalt var Hjalmar Söderberg vedervärdig, höll den älskade till godo – om hon inte rent av attraherades av den?

⁷³ Se ovan s. 30 och Medlemsblad nr 37

⁷⁴ Rein s. 272.

Problemet framför andra måste ha varit att *förstå* den älskade, att samla till en fattbar enhet sveket, grymheten, tarvligheten kring hennes nya kärlekshistoria. I ett sådan känsloläge torde hans inre diskussioner kring det senaste halvårets händelser ha börjat. (Rein, s. 273)

”Verklighetens Erland Jansson” ?

I samband med sin analys i avhandlingen, av inledningskapitlet i Hjalmar Söderbergs *Martin Bircks ungdom*, gör Rein vad som kan tolkas som ett mer principiellt källkritiskt uttalande. Han menar där att sådant som sägs i skildringen av Martin Bircks uppväxt kan användas av forskaren som källa till Söderbergs egen uppväxt: ”Jag finner det efter genomgång av materialet i praktiken meningslöst att hålla pojkar Martin och Hjalmar isär.” (Rein, s. 42)

Rein tycks ha tänkt på liknande sätt vid analysen av verklighetens Gustaf Hellström och fiktionens Erland Jansson i dramat *Gertrud*. Uppenbarligen fann han det meningslöst att hålla isär de bägge männen, med följd att han i citatet här nedan talar om ”verklighetens Erland Jansson”. Han citerar först Gabriel Lidmans ord ”När man får se det som man har älskat och ärat över allting skymfas och smutsas av en ny ungdom” och kommenterar sedan:

då dessa repliker i dramat fästes på papperet, låg det för Hjalmar Söderberg aktuella nederlaget, mötet med ”en ny ungdom” som skymfade och smutsade vad han älskat och ärat, blott några månader tillbaka.

[...] en fest på hotell Du Nords enskilda rum, där Hjalmar Söderberg upplevde att verklighetens Erland Jansson satt ”och talade – högt – för alla – om sin senaste erövring. Och han nämnde hennes namn. Hennes älskade namn.” (Rein, s. 111)

Man bör lägga märke till att det som Sven Lidman i sin bok berättar om händelsen på du Nord, här av Sten Rein byts ut mot dramatextens version, vilken ju är en helt annan. Som jag tidigare påpekat finns i källorna inget belägg för att Gustaf Hellström skulle ha avslöjat sin älskades namn. Han talade inte heller ”högt – för alla”.

Bure Holmbäck fann i sin avhandling om romanen *Den allvarsamma leken* anledning att kommentera Sten Reins hållning i denna fråga, och även om Holmbäck uttalat skriver med utgångspunkt i Reins analys av *Martin Bircks ungdom*, så tycks mig hans invändning också tillämplig på dramat *Gertrud* och dess verklighetsbakgrund (kursiveringarna här nedan är mina):

Söderberg har bemödat sig om att göra ett litterärt konstverk av detta stoff: det betyder att hans konstnärliga bedömning under arbetet har varit av primär betydelse, väsentligare än frågan om ”historisk sanning”. Jämförelser med verkligheten kan göras på åtskilliga punkter, men deras syfte

kan som regel inte bli annat än att belysa författarens arbetsmetod; i några fall kan hans värdering av det aktuella verklighetsstoffet bedömas genom den gestaltning han valt. *Men att dra slutsatser om verkligheten utifrån diktens vittnesbörd är metodiskt ohållbart: att "extrapolera", att på någon punkt söka verklighet där den inte är klart belagd, därför att dikten på andra punkter visat sig bygga på verkliga händelser eller förhållanden är uteslutet.*⁷⁵ (Min kursivering)

Tyvärr tycks Bure Holmbäck ha glömt denna sin invändning när han nästan tjugo år senare skriver biografien över Hjalmar Söderberg. I sitt referat av Sven Lidmans berättelse om händelsen på du Nord lägger han nämligen till en mening hämtad ur dramat *Gertrud*. Han skriver att Hellström berättade för Einar Fröberg och Sven Lidman "att han hade ett kärleksförhållande med hustrun till en adlig husarmajor från Kristianstad. Och han nämnde hennes namn: Maria von Platen".⁷⁶ (Min kursivering)

I själva verket har man i flera Söderberg-relaterade böcker påstått att Gustaf Hellström avslöjade namnet, och då alltid med någon variant av dramats formulering, märkligt nog. Här nedan kursiverar jag det som är hämtat ur dramat (jämför ovan s, 46). Så här ser det ut:

Sten Rein (1962): "*Och han nämnde hennes namn. Hennes älskade namn.*" (s. 111)

Bure Holmbäck (1988): "*Och han nämnde hennes namn: Maria von Platen.*" (s. 251)

Kurt Mälarstedt (2006): "[...], och han nämnde till och med hennes namn". (s. 95)

Johan Cullberg & Björn Sahlin (2014): "*Han nämner till och med hennes namn: Maria von Platen.*" (s. 70f)⁷⁷

Som redan påpekats citerar *Sten Rein* direkt ur dramat *Gertrud*. För honom existerar tydligen ingen egentlig gräns mellan Erland Jansson och Gustaf Hellström, utan de är mer eller mindre utbytbara. Men för *Bure Holmbäck* har det väl knappast varit så. Troligtvis bär han sedan länge med sig formuleringen "Och han nämnde hennes namn" och har inte gjort sig medveten om att den inte finns i de egentliga källorna utan ursprungligen är ett citat ur dramat. Mälarstedt och Cullberg & Sahlin följer troligtvis Bure Holmbäck, vars biografi naturligtvis har stor auktoritet bland Söderbergintresserade.

⁷⁵ Bure Holmbäck, *Det lekfulla allvaret. En Hjalmar Söderbergstudie* (1969), s. 63.

⁷⁶ Bure Holmbäck (1988), s. 251.

⁷⁷ Johan Cullberg & Björn Sahlin, *Märta och Hjalmar Söderberg. En äktenskapskatastrof* (2014).

”En idé”

I ”annalerna” för 1906 har Hjalmar Söderberg tre rader från slutet skrivit ”Gertrud färdig. Oskar Levertin”. Men när året är färdigsammanfattat har han gjort ett tillägg, ”På Kronprinsen m. G.H. och H.M.”, som ringats in varefter ett streck får markera var det ska föras in, nämligen efter ”Gertrud färdig”. Sten Rein menar att ”det spelar mindre roll”, men att det troligen rör sig om författaren Henning von Melsted. Denne var Hjalmar Söderbergs vän, men som vi sett även Gustaf Hellströms vän. Rein skriver:

Men vilken vikt kan det nu ha haft att han suttit på Kronprinsen med dem? Hans kronologi är alltför kortfattad för att krogkvällar skall vara värda att anteckna enbart för nöjes skull. Är det inte en rimlig gissning, att sambandet mellan ”Gertrud färdig” och ”På Kronprinsen m. G.H.” är det att Söderberg den kvällen har kunnat avläsa effekten av dramat på Erland Janssons andlige broder?” (Rein, s. 273)

Här ska jag fortsätta med några personliga funderingar. Jag är ingen Söderberg-specialist, men om det vore så som Sten Rein i sin avhandling vill få oss att tro, nämligen att karaktären Erland Jansson i dramat *Gertrud* är ett närgånget nidporträtt av Gustaf Hellström, möjligen något överdrivet, skulle Söderberg då verkligen ha haft mage att i sällskap med en gemensam författarvän berätta om och möjligen till och med läsa högt ur dramat för Hellström – för att ”avläsa effekten” på sitt offer?

Jag har över huvud taget svårt att tro att Hjalmar Söderberg skulle ha varit så hatiskt inställd till Gustaf Hellström, så föraktfull och så hämndlysten som Rein tycks mena. Var det verkligen ett medvetet genomfört nidporträtt?

Eller finns det en annan möjlighet? Rein citerar, liksom Bure Holmbäck i sin biografi, ett uttalande som Söderberg gjorde i en intervju i samband med att *Gertrud* publicerades: ”Det var inte det ringaste besvärligt. Först fick jag en idé. Sedan köpte jag några anteckningsböcker och gick med dem i fickan hela dagarna – dref omkring i Köpenhamn och stannade då och då i ett gathörn och skref ned något som föll mig in. [---]” (Sten Rein, s. 264 och Holmbäck, s. 261)

”Först fick jag en idé”, säger Söderberg. Rein skriver träffande att denna idé ”måste ha fallit över Hjalmar Söderberg med kraften av en uppenbarelse” (s. 263). Men efter några halvhjärtade förslag, nämnda några sidor senare, konstaterar han uppgivet: ”Här lämnar oss materialet i sticket” (s. 268). Så var det ännu år 1962, när avhandlingen lades fram.

Henning von Melsted

Men återigen: Vad kan det ha varit för en idé? Jag tänker mig att det plötslig slog Söderberg att han kunde sammanfoga Maria von Platens älskare till en ny helhet och alltså göra ett kompositporträtt. Detta skulle genast väcka hans kreativitet –

göra honom fri att fabulera, kombinera, lägga till och dra ifrån, överdriva somt och tona ned annat...

När Bure Holmbäck skrev sin biografi hade han fått tillgång till ett tidigare okänt källmaterial, nämligen Maria von Platens brev till Henning von Melsted från tiden för deras korta förbindelse – ett par månader hösten 1903 – och dessutom dennes dagboksanteckningar från samma tid. Tidigare visste man inte ens att det var Melsted som varit hennes älskare under denna för Söderberg mycket prövande tid,

Om vi tänker oss att drag inte bara av Gustaf Hellström, utan också av Henning von Melsted och till och med av Hjalmar Söderberg själv, finns med i karaktären Erland Jansson, så förklarar det bättre scenen på Kronprinsen, där ju just dessa tre tycks ha suttit samman. Samtalsämnen kunde vara den gemensamma tidigare älskarinnan men förstås också det just färdigskrivna dramat *Gertrud*.

Melsted har nämnts i litteraturen tidigare, men då endast som en sorts förebild till karaktären Kaj Lidner i romanen *Den allvarsamma leken*, där ju Lydia Stille har två älskare vid sidan om Arvid Stjärnblom – före Ture Törne också Kaj Lidner (som dock inte verkar ha många drag gemensamma med sin utpekade förebild). Men mig veterligt har Melsted inte nämnts i samband med dramat *Gertrud*, förmodligen helt enkelt därför att det där endast finns *en* rivaliserande älskare att analysera.

Hjalmar Söderberg och Henning von Melsted var vänner och Söderberg var rimligen införstådd med vännens aptit på kvinnor. Melsted passar också utmärkt in som en kompletterande del av den cyniske kvinnokarlen Erland Jansson, som inte vill binda sig och som tappar intresset så snart han fått det han vill ha. Främst utifrån Melsteds erotiskt sensuella dagboksanteckningar bygger Holmbäck bilden av en man begiven på ”erotiska upplevelser” (s. 208) och ”känslig för den erotiska utstrålningen hos de kvinnor han möter” (s. 209). Under sommaren och hösten 1903 har Melsted förutom med Maria von Platen förhållanden med två olika gifta kvinnor, och medan Maria är starkt intresserad av honom verkar Melsted tämligen oengagerad. Snart finner han henne efterhängsen och vill helst bli av med henne (s. 210f). När hon förstår detta gör hon slut.

Kompositkaraktären Erland Jansson

Jag tänker mig alltså möjligheten att Söderberg, när han väl fått den utlösande idén, kunde skapa karaktären Erland Jansson, och händelserna kring honom, genom att kombinera och fantisera vidare kring skilda inslag som förevarit i verkligheten. Följande övergripande inslag kan mer eller mindre bearbetade och överdrivna ha sammanfogats i bilden av Erland Jansson. Detaljer får av utrymmesskäl lämnas därhän:

Gustaf Hellström: Förhållande med Maria von Platen; skryter om detta för två vänner; har sociala underlägsenhetskänslor; är ärelysten i litterära sammanhang.

Henning von Melsted: Kvinnokarl; förhållande med Maria von Platen, men samtidigt med andra; tröttnade snart på henne.

Hjalmar Söderberg: förhållande med Maria von Platen; berättar för några av sina vänner och avslöjar till och med namnet; berättar om sitt drama och läser sannolikt ur det för Hellström och Melsted – likt Ture Törne i romanen *Den allvarsamma leken*.

Upprättelser i efterhand

”Det har i pressen och man och man emellan talats om indiskretion och det vanliga rotandet i en författares privatliv, men nyktert betraktat har Reins forskningar givit väsentliga aspekter utan att skada.” Detta okänsligt ensidiga uttalande finner man i Söderberg-specialisten Herbert Friedländers recension i *Samlaren* 1962 av Sten Reins avhandling.

När man läser Kurt Mälarstedts redovisning kring pressens förfärliga skrivelser kring Maria von Platen efter Reins disputation, så har man svårt att hålla med. Mälarstedt menar att Hellström klarade sig bättre än von Platen och jag vill inte säga emot, i pressen var det säkert så.⁷⁸ Men i avhandlingen – och därigenom i forskarsamhället och den litterära världen? Bland pressfolk? I litteraturhistorien? Där menar jag nog att Hellströms anseende måste ha tagit skada.

Maria von Platen och Gustaf Hellström levde inte längre, när avhandlingen kom, men Marias son Henning, en bror och andra släktingar, liksom Gustafs fru Britt med flera nära släktingar – visst tog väl de skada?

Kurt Mälarstedt har i sin biografi över Maria von Platen, *Ett liv på egna villkor*, på ett övertygande sätt gett henne den upprättelse hon är värd, och förhoppningsvis kan innehållet i föreliggande medlemsblad efter 61 år bidra till en upprättelse också åt Gustaf Hellström. Det vore även han värd!

Lennart Leopold

BILDKÄLLOR

s. 24: Billy Rose Theatre Division, The New York Public Library. "Sigfrid Siwertz".

s. 29: alvin-portal.org (Uppsala UB) – John Landquist.

s. 31: Bonniers arkiv – avfotograferat från Mälarstedts bok *Ett liv på egna villkor* – Henning von Melsted.

s. 33: Wikimedia commons – Hjalmar Söderberg (beskuren).

s. 40: Gustaf Hellström: *Personligt. Minnesbilder och meningar* (1953), bilden finns mellan s. 32 och s. 33.

s. 41: Bilden ursprungligen från Kungliga Biblioteket – Maria von Platen.

⁷⁸ Se Mälarstedt, s. 17ff.